

Rola organizacji społeczeństwa obywatelskiego w działaniach na rzecz wyjścia z ekstremizmu

Autorzy: **Susanna Z. Papp, Robert Örell,**
członkowie zespołu ekspertów unijnej sieci upowszechniania wiedzy o radykalizacji
postaw, oraz **Katharina Meredith,**
Katerina Papatheodorou, Shahrbanou Tadjbakhsh,
Helena Brecht, ekspertki unijnej sieci upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw

Radicalisation Awareness Network

Rola organizacji społeczeństwa obywatelskiego w działaniach na rzecz wyjścia z ekstremizmu

ZASTRZEŻENIE PRAWNE

Dokument został przygotowany dla Komisji Europejskiej, ale wyraża jedynie poglądy autorów. Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek konsekwencje wynikające z wykorzystania tej publikacji. Więcej informacji na temat Unii Europejskiej można znaleźć na stronie internetowej <http://www.europa.eu>.

Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2022

© Unia Europejska, 2022

Zasady ponownego wykorzystywania dokumentów Komisji Europejskiej zostały określone w decyzji Komisji 2011/833/UE z dnia 12 grudnia 2011 r. w sprawie ponownego wykorzystywania dokumentów Komisji (Dz.U. L 330 z 14.12.2011, str. 39). O ile nie zaznaczono inaczej, ponowne wykorzystanie tego dokumentu jest dozwolone na podstawie licencji Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Oznacza to, że ponowne wykorzystanie jest dozwolone pod warunkiem podania źródła i poinformowania o wprowadzonych zmianach.

W przypadku jakiegokolwiek wykorzystania lub powielania elementów, które nie są własnością Unii Europejskiej, konieczne może być uzyskanie zgody bezpośrednio od odpowiednich podmiotów dysponujących prawami autorskimi.

I. Wprowadzenie

W ostatnich latach znaczenie podejścia wieloinstytucyjnego oraz współpracy pomiędzy państwem i społeczeństwem obywatelskim w kontekście strategii wyjścia z organizacji ekstremistycznych znacząco wzrosło. Zwiększająca się liczba europejskich programów wyjścia ukierunkowanych na deradykalizację osadzonych, zapobieganie przestępstwom i promowanie resocjalizacji oraz reintegracji społecznej sprawia, że rośnie również świadomość w tym zakresie. W kilku krajach Unii Europejskiej (UE) programy wyjścia są opracowywane i wdrażane wspólnie przez organy państwowe (służby więzienne i kuratorskie, policję i inne organy samorządów lokalnych) oraz organizacje społeczeństwa obywatelskiego (CSO). Cenne doświadczenie, umiejętności i wiedza CSO są coraz częściej wykorzystywane w kluczowych obszarach resocjalizacji i reintegracji osób skazanych, zarówno w środowisku więziennym, jak i poza nim. W dokumencie „Strategic orientations on a coordinated EU approach to prevention of radicalisation for 2021” Komisja Europejska podkreśla konieczność zacieśnienia współpracy organów państwowych ze społeczeństwem obywatelskim w zakresie strategii wyjścia.

W ostatnich latach terminy „działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu” i „trzeciorzędowe zapobieganie radykalizacji” zyskały na popularności i znaczeniu w kontekście zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi. Po powstaniu Państwa Islamskiego i rekrutacji zagranicznych bojowników terrorystycznych do walk w Iraku i Syrii na niespotykaną dotąd skalę wiele organizacji – zarówno państwowych, jak i pozarządowych – skupiło się na działaniach w zakresie strategii wychodzenia z ekstremizmu i trzeciorzędowego zapobiegania radykalizacji. Żadna z tych idei nie jest jednak nowa. Od lat kraje na całym świecie, a zwłaszcza w Europie, opracowują i wdrażają programy mające na celu zapobieganie rekrutacji i stosowaniu przemocy oraz pomoc w wycofaniu się z brutalnych organizacji ekstremistycznych. Przykładowo w latach 80. i 90. XX wieku część krajów europejskich, takich jak Niemcy, Szwecja i Norwegia, skupiło się na deradykalizacji i reintegracji brutalnych ekstremistów prawicowych, takich jak neonaziści czy skinheadzi.¹ Pod koniec lat 90. rządy Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej podpisały porozumienie wielokopiętkowe regulujące status Irlandii Północnej oraz demilitaryzację, demobilizację i reintegrację (DDR) brutalnych organizacji politycznych, takich jak Irlandzka Armia Republikańska (IRA), i ekstremistów lojalistycznych.² Działania te można w zasadzie uznać za programy wyjścia, których zadaniem była pomoc w odejściu od terroryzmu i ekstremizmu oraz reintegracja w społeczeństwie.

Przeprowadzone przez Al-Kaidę ataki na Stany Zjednoczone (9 września 2001 r.) oraz zamachy w Madrycie (2004) i Londynie (2005), w których zginęły tysiące osób, znacząco wpłynęły na podejście do walki z terroryzmem, która od tego momentu skupiła się na zagrożeniu ze strony dżihadystów. Wraz z wybuchem wojny domowej w Syrii w 2011 roku i ogłoszeniem w 2014 roku przez Państwo Islamskie kalifatu na terytorium Syrii i Iraku rozpoczęła się masowa mobilizacja brutalnych ekstremistów kierujących się do rozdartego wojną regionu, doszło także do wielu zamachów w całej Europie. Rządy na całym świecie musiały pilnie opracować i wdrożyć programy reagowania na zagrożenia stwarzane przez powracających zradykalizowanych bojowników.³ W 2014 roku Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych wezwała państwa członkowskie do stworzenia środków resocjalizacji i reintegracji społecznej powracających zagranicznych bojowników terrorystycznych.⁴ Opracowana w tym samym roku *Strategia UE w dziedzinie walki z terroryzmem* zaleca państwom członkowskim „rozważenie stworzenia i wdrożenia dopasowanych do uwarunkowań kulturowych i konkretnych sytuacji strategii wycofywania się z działalności ekstremistycznej i wychodzenia z organizacji ekstremistycznych”.⁵

¹ Koehler, 2020.

² Rolston, 2007.

³ Koehler, 2020, str. 3.

⁴ Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 2178 (S/RES/2178 (2014)).

⁵ Rada Unii Europejskiej, 2014, str. 11.

Od tej pory programy deradykalizacji i wyjścia stały się ważnym elementem wielu krajowych, europejskich i globalnych strategii walki z terroryzmem.⁶ Wiele rządów (np. Belgii, Danii, Francji, Irlandii, Holandii, Hiszpanii, Niemiec, Szwecji i Zjednoczonego Królestwa) ustanowiło własne programy deradykalizacji, które są realizowane głównie w obrębie organów wymiaru sprawiedliwości.⁷ Powstało również wiele inicjatyw wspomagających reintegrację powracających zagranicznych bojowników terrorystycznych.⁸ Równocześnie organizacje społeczeństwa obywatelskiego opracowały nowe rozwiązania w dziedzinie zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi. Rosnąca liczba państwowych i obywatelskich inicjatyw w Europie doprowadziła do powołania przez Komisję Europejską w 2011 roku unijnej sieci upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN).⁹

Mimo tych postępów przed nami nadal stoi wiele **wyzwań**. Internet zmienił metody działania brutalnych ugrupowań ekstremistycznych oraz sposób radykalizacji poszczególnych osób. Ugrupowania ekstremistyczne są bardziej aktywne w Internecie – obecnie szerzą swoją propagandę, werbują nowych członków i planują ataki, korzystając z platform wirtualnych. Strategiczne kierunki na 2021 rok wyznaczone przez Komisję Europejską nadają priorytet działaniom online, aby wspomóc „decydentów i praktyków w rozwijaniu ich strategicznych zdolności komunikacyjnych poprzez wymianę wiedzy specjalistycznej i wzmacnianie pozycji społeczeństwa obywatelskiego, organizacji obywatelskich i godnych zaufania podmiotów”.¹⁰

Dodatkowo wiele państw członkowskich musi mierzyć się z problemami związanymi z powracającymi zagranicznymi bojownikami terrorystycznymi i ich rodzinami. Wg Egmont Institute około 5300 obywateli Unii (głównie z Francji, Niemiec i Belgii¹¹) pozostawiło swoje domy, aby dołączyć do Państwa Islamskiego lub innych grup bojowników w Iraku lub Syrii.¹² Komisja Europejska zapoczątkowała „wewnątrz europejski dialog na temat karania, reintegracji i/lub repatriacji zagranicznych bojowników terrorystycznych i ich rodzin jako kluczowych obszarów wymagających dalszej pracy”.¹³ W szczególności trzeba bliżej zająć się problemem integracji powracających dzieci i kobiet.

Kolejnymi wyzwaniami są więzienia i nadzór kuratorski. Po pierwsze w ciągu ostatnich 10 lat liczba osadzonych terrorystów znacząco się zwiększyła.¹⁴ Ten wzrost wymaga bardziej systemowego podejścia do kwestii związanych z oceną ryzyka, resocjalizacją i reintegracją.¹⁵ Po drugie sprawcy przestępstw o charakterze terrorystycznym często odbywają kilka wyroków, z których wiele jest stosunkowo krótkich.¹⁶ W takich przypadkach wymiar sprawiedliwości ma ograniczone możliwości wpływu na proces zmiany.¹⁷ Po trzecie pochodzenie skazanych za przestępstwa o charakterze terrorystycznym stało się bardziej zróżnicowane, przy czym wyraźnie widoczne są dwa główne trendy: wzrost liczby ekstremistów prawicowych i wzrost liczby islamistek.¹⁸ Kluczem do skutecznej reintegracji i zapobiegania recydywie jest zrozumienie

⁶ Koehler, 2020. Listę strategii zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi poszczególnych państw członkowskich można znaleźć na stronie https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation/prevention-radicalisation/prevent-strategies-member-states_en.

⁷ Koehler, 2017a.

⁸ Zob. np. działania koordynatorów zajmujących się osobami powracającymi w Niemczech https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran/publications/ran-digital-study-visit-returnee-coordinators-germany-visit-hesse-and-berlin-23-24-june-2020_en.

⁹ Zob. https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran_en.

¹⁰ Komisja Europejska, 2021, str. 2–3.

¹¹ Zob. https://www.epc.eu/content/PDF/2020/Foreign_Fighters_DP_v5.pdf.

¹² Zob. <https://www.egmontinstitute.be/new-figures-on-european-nationals-detained-in-syria-and-iraq/>.

¹³ Komisja Europejska, 2021, str. 6.

¹⁴ Basra i Neumann, 2020.

¹⁵ Basra i Neumann, 2020.

¹⁶ Basra i Neumann, 2020.

¹⁷ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019, str. 5.

¹⁸ Basra i Neumann, 2020.

ryzyka i potrzeb związanych z tak zróżnicowaną populacją więźniów w całym okresie zatrzymania, pozbawienia wolności i dozoru kuratorskiego oraz odpowiednie zarządzanie tymi potrzebami i ryzykiem.

Działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu prowadzone w wielu państwach członkowskich opierają się na **współpracy z organizacjami CSO**. Istnieje jednak niewiele badań i dokumentacji systemowej opisujących praktyki CSO i formy współpracy. Głównymi źródłami informacji są raporty z oceny, bazy danych RAN i zbiory praktyk¹⁹ oraz niektóre badania jakościowe.²⁰ Opublikowane niedawno zestawienia naukowe podejść do działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu,²¹ jak również skierowany do organizacji CSO podręcznik dotyczący standardów jakości działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu²² i *Podręcznik resocjalizacji RAN*²³ stanowią ważny przełom. Duża liczba organizowanych przez RAN warsztatów dla praktyków, ukierunkowanych na działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu, również wskazuje na wzrost potrzeby i zainteresowania wymianą wiedzy. W strategicznych kierunkach działania na rok 2021 Komisja wskazała, jak ważne jest połączenie wiedzy na temat wymogów owocnej i bezpiecznej współpracy między organizacjami CSO a państwem podczas realizacji działań na rzecz integracji i wychodzenia z ekstremizmu.²⁴ Dokument ten stanowi ważny wkład w istniejący dorobek ułatwiający współpracę między CSO, organami państwowymi i decydentami.

Celem niniejszego dokumentu jest:

- dostarczenie szczegółowego przeglądu różnych funkcji i charakterystyk programów wyjścia z ekstremizmu prowadzonych przez organizacje CSO w Unii Europejskiej;
- przegląd obszarów i form współpracy pomiędzy organizacjami CSO a organami państwowymi podczas realizacji działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu;
- podsumowanie wyzwań, wniosków i inspirujących praktyk dotyczących współpracy z organami państwowymi z perspektywy praktyków pierwszej linii realizujących działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu.

Niniejsze opracowanie składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział I zawiera wprowadzenie. W rozdziale II przedstawiono wybrane przykłady programów wyjścia z ekstremizmu realizowanych przez organizacje CSO, opisujące różne ścieżki przyjmowane przez CSO w różnych kontekstach. Rozdział III zawiera zestawienie różnych ról i funkcji organizacji CSO w trzeciorzędowym zapobieganiu radykalizacji. Omówione zostały trzy podstawowe funkcje: autonomiczne programy wyjścia z ekstremizmu, programy wsparcia w zakresie wychodzenia z ekstremizmu oraz programy wsparcia dla rodzin. W rozdziale IV szczegółowo omówiono różne aspekty współpracy między organizacjami CSO realizującymi działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu a organami państwowymi. Opisane zostały obszary i formy współpracy, z wyróżnieniem wyzwań, zdobytej wiedzy oraz inspirujących praktyk w następujących obszarach: (1) kształtowanie polityk, (2) finansowanie i stabilność finansowa, (3) budowa potencjału i wymiana wiedzy, (4) kierowanie przypadkami, (5) zarządzanie przypadkami, (6) reintegracja po zwolnieniu z więzienia oraz (7) współpraca w sytuacjach związanych z bezpieczeństwem. Ostatni rozdział zawiera zalecenia dla decydentów politycznych, organów państwowych i organizacji CSO.

W dziedzinie **metodologii**, niniejszy dokument łączy przegląd literatury z danymi pierwotnymi zebranymi podczas wywiadów i ankiet. Wywiady przeprowadzono we wrześniu i październiku 2021 roku wśród przedstawicieli ośmiu organizacji CSO realizujących działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu. Organizacje te wybrano w taki sposób, aby reprezentowały różne lokalizacje geograficzne, warunki wdrażania, czas

¹⁹ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

²⁰ Np. Christensen, 2015, 2019; i Costa i in., 2021.

²¹ Np. Koehler, 2017a; Webber i in., 2019.

²² Koehler, 2017b.

²³ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020a.

²⁴ Komisja Europejska, 2021, str. 5.

działania, rodzaje współpracy z państwem oraz konteksty ideologiczne głównych grup docelowych. Dodatkowo we wrześniu 2021 roku pocztą elektroniczną przesłano kwestionariusze dodatkowym 17 organizacjom CSO zajmującym się działaniami na rzecz wyjścia z ekstremizmu, z których odpowiedzi udzieliło 7 (poziom realizacji próby: 42%). Wywiady i ankiety zawierały pytania dotyczące samej organizacji, jej podejścia i działań, jak również pytania dotyczące form współpracy z państwem i doświadczeń w tym zakresie. Łącznie uzyskano łączne dane (z wywiadów i ankiet) od 15 organizacji, które realizowały 27 programów wyjścia w 9 krajach (Austria, Finlandia, Francja, Holandia, Luksemburg, Niemcy, Polska, Słowacja i Szwecja). Niniejsze opracowanie bazuje ponadto na poprzednich opracowaniach RAN na temat wychodzenia z ekstremizmu oraz inne powiązane tematy.

Definicje

Organizacja społeczeństwa obywatelskiego (CSO): „Organizacja społeczeństwa obywatelskiego (CSO) lub organizacja pozarządowa (NGO) to nienastawiona na zysk i dobrowolna pod względem członkostwa grupa obywateli, zorganizowana na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym”.²⁵ Stanowi „oddzielony od państwa i rynku, tworzony przez ludzi podmiot non-profit realizujący cele społecznie użyteczne”.²⁶ Często zajmuje się sprawami społecznymi, humanitarnymi lub politycznymi. Organizacja społeczeństwa obywatelskiego różni się od społeczeństwa obywatelskiego tym, że społeczeństwo obywatelskie, oprócz organizacji pozarządowych, obejmuje także „podmioty, społeczności oraz formalne i nieformalne stowarzyszenia o szerokim zakresie działania, które [angażują się] w życie publiczne, promując wspólne wartości i cele”.²⁷ Terminy „organizacja CSO” i „organizacja pozarządowa” są używane zamiennie. W tym dokumencie używany jest termin „organizacja CSO”.

Działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu to wszelkie praktyki i strategie „pomocy osobom chcącym opuścić brutalne ugrupowania ekstremistyczne lub odejść od radykalizmu”.²⁸ Cele programów wyjścia z ekstremizmu obejmują m.in. demobilizację, deradykalizację, resocjalizację i reintegrację brutalnych ekstremistów.

Uczestnikami programów wyjścia z ekstremizmu mogą być osoby należące do brutalnych środowisk ekstremistycznych lub zaangażowane w działania terrorystyczne; osoby, które chciały przedostać się do strefy wojny celem przyłączenia się do zbrojnych bojówek ekstremistycznych oraz powracający zagraniczni bojownicy terrorystyczni; osoby, które zostały zradykalizowane w więzieniu oraz osoby, które podjęły decyzję o opuszczeniu środowiska ekstremistycznego i szukają pomocy w wycofaniu się z działalności ekstremistycznej lub w reintegracji ze społeczeństwem. Osoby, wobec których stosowana jest interwencja w zakresie wychodzenia z ekstremizmu, są zwykle nazywane uczestnikami, klientami lub beneficjentami. Organizacje CSO najczęściej używają terminu „klient”, aby podkreślić dobrowolny charakter relacji pomiędzy dwiema stronami – klientem i usługodawcą.²⁹ Termin „beneficjent” odnosi się bardziej do uczestników skierowanych do udziału w programie decyzją sądu lub służb więziennych.

Trzeciorzędowe zapobieganie radykalizacji obejmuje ukierunkowane interwencje względem osób należących do środowisk zradykalizowanych lub prowadzących brutalne działania ekstremistyczne, mające na celu zmotywowanie tych osób do zmiany myślenia i pomoc w odejściu od brutalnego ekstremizmu. Interwencje takie mogą koncentrować się na demobilizacji, deradykalizacji, resocjalizacji lub reintegracji bądź kilku tych kwestiach naraz. Do działań w obrębie trzeciorzędowego zapobiegania radykalizacji zalicza się także interwencje wobec zainteresowanych osób (np. krewnych i specjalistów), którzy mają styczność z osobami zradykalizowanymi i szukają porady.

²⁵ ONZ. *Civil Society. Who we are*. Zob. <https://www.un.org/en/civil-society/page/about-us>.

²⁶ UN Guiding Principles Reporting Framework. *Civil society organisations (CSOs)*. Zob. <https://www.ungpreporting.org/glossary/civil-society-organizations-csos/>.

²⁷ OBWE, 2020, str. 6.

²⁸ van de Donk i in., 2020, str. 28.

²⁹ Zob. np. RAN *Rehabilitation Manual* (2020).

Brutalni ekstremiści to osoby, które przynależą do grup bądź ruchów promujących siłowe narzucanie innym ideologii ekstremistycznych lub popierają te ideologie. Brutalny ekstremizm definiuje się „poglądy i działania osób popierających używanie przemocy lub używających przemocy do osiągnięcia celów ideologicznych, religijnych lub politycznych”.³⁰ Obejmuje to zarówno terroryzm, jak i inne formy przemocy politycznej.³¹

II. Organizacje CSO w działaniach na rzecz wyjścia z ekstremizmu w UE: różne ścieżki w różnych kontekstach

W UE programy wyjścia z ekstremizmu prowadzone przez organizacje CSO bazują na różnych schematach. W tej części przedstawiono wybrane przypadki odzwierciedlające ścieżki postępowania organizacji CSO w różnych kontekstach. Chociaż dogłębna analiza tła historycznego poszczególnych krajów wykracza poza zakres niniejszego opracowania, omówiono w nim przykładowe programy i interwencje w zakresie wychodzenia z ekstremizmu przeprowadzone przez organizacje CSO w Skandynawii, Niemczech, Holandii i Francji.

Pierwsze programy wyjścia prowadzone przez organizacje CSO powstały w **Skandynawii** w odpowiedzi na wzrost popularności brutalnego pravicowego ekstremizmu. W wielu krajach Europy pod koniec lat 90. XX wieku dochodziło do wielu brutalnych aktów przemocy na tle ksenofobicznym i przyłączania się coraz większej liczby młodych osób do ugrupowań pravicowych i organizacji ekstremistycznych.³² Udział członków tych grup i organizacji w brutalnych atakach był czymś powszechnym, a nawet oczekiwanym przez ich liderów.³³ Przeprowadzone w Norwegii badania wykazały, że wiele młodych osób należących do tych ruchów miało ogromne problemy z wycofaniem się z nich, głównie ze względu na strach przed działaniami odwetowymi ze strony pozostałych członków, stygmatyzację i trudności w znalezieniu akceptacji w zwykłym środowisku społecznym.³⁴ Mimo że osoby te w widoczny sposób potrzebowały wsparcia, organizacje pomocy dzieciom i osoby pracujące z młodzieżą nie chciały zajmować się młodymi neonazistami, a podczas kontaktów z nimi reagowały strachem i niepewnością.³⁵

Pierwszy prowadzony przez CSO program wyjścia – **Exit Norway** – powstał w Oslo w 1997 roku z inicjatywy organizacji „Dorośli dla Dzieci” (Voksne for Barn) w reakcji na te wyzwania oraz potrzeby osób pracujących z młodzieżą, funkcjonariuszy policji, rodziców oraz samych młodych ludzi, którzy szukali pomocy w wycofaniu się z działalności ekstremistycznej.³⁶ Przez 3 lata funkcjonowania jako finansowany przez rząd projekt pilotażowy inicjatywa Exit Norway zapewniała wsparcie młodym ludziom chcącym opuścić środowiska ekstremistyczne, stworzyła lokalną sieć wsparcia dla rodziców, przeszkoliła 700 praktyków pierwszej linii i współpracowała z samorządami oraz innymi organami państwowymi. Po tym czasie program został przerwany z powodu braku funduszy, jednak jego niewątpliwym sukcesem było włączenie działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu w działania samorządów i policji. Inicjatywa Exit Norway zainspirowała również wiele innych organizacji z całej Europy do stworzenia własnych programów wyjścia.

³⁰ UNODC. *The Doha Declaration: Promoting a culture of lawfulness* (2018). Zob. <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-2/key-issues/radicalization-violent-extremism.html>.

³¹ Ibidem.

³² Bjørgero, van Donselaar, Grunenberg, 2009.

³³ Ibidem.

³⁴ Fangen, 1995; Bjørgero, 2002, cytowany przez Bjørgero, van Donselaar, Grunenberg, 2009.

³⁵ Bjørgero, van Donselaar, Grunenberg, 2009, str. 135.

³⁶ Informacje na temat inicjatywy Exit Norway wykorzystane do napisania tego akapitu pochodzą z publikacji Bjørgero, van Donselaar, Grunenberg, 2009.

Program **Exit Sweden** powstały w 1998 roku z inicjatywy fundacji Fryshuset miał podobne cele, ale był realizowany w inny sposób.³⁷ Jedną z najważniejszych cech tego finansowanego przez rząd Szwecji modelu był udział byłych pravicowych ekstremistów, zatrudnionych zarówno jako personel, jak i w kierownictwie organizacji. To znacząco zwiększyło wiarygodność programu wśród grupy docelowej, ale jednocześnie stanowiło wyzwanie ze względu na brak kompetencji w dziedzinie zarządzania organizacją i personelem.³⁸ Organizacja zaczęła działać bardziej profesjonalnie w 2002 roku, kiedy dołączyli do niej terapeuci, co otworzyło drogę do standaryzacji metod i procesów. W 2006 roku zatrudniono interdyscyplinarny zespół opiekunów społecznych obejmujący terapeutów, edukatorów społecznych oraz pracowników społecznych współpracujących z byłymi członkami ruchów neonazistowskich. Zespół ten zapewniał wsparcie psychospołeczne i ułatwiał reintegrację pravicowych ekstremistów ze społeczeństwem. Od 2020 roku program zapewnia również wsparcie powracającym zagranicznym bojownikom terrorystycznym. Podobne programy powstały również w innych krajach, np. Niemczech (w 2000 r.), USA (w 2015 r.), Słowacji (w 2015 r.), Polsce (w 2018 r.) i Finlandii (w 2020 r.).³⁹

W **Niemczech** od momentu zakończenia II wojny światowej jednym z głównych priorytetów państwa jest propagowanie idei demokracji i zapobieganie radykalizacji postaw, co znajduje odzwierciedlenie w finansowaniu ze strony rządu. W wyniku tego na wszystkich poziomach zapobiegania radykalizacji – pierwszo-, drugo- i trzeciorzędowym – powstało wiele programów prowadzonych przez organizacje CSO oraz programów państwowych.⁴⁰ Obecne w Niemczech środowiska brutalnej skrajnej prawicy, islamistów i skrajnej lewicy sprawiają, że potrzeby w zakresie wychodzenia z ekstremizmu są bardzo zróżnicowane. Z tego powodu programy i praktyki w zakresie wyjścia realizowane przez państwo różnią się od realizowanych przez organizacje CSO. Praktyki te często uzupełniają się nawzajem pod względem zasięgu geograficznego, odbiorców docelowych, rodzajów usług i stosowanych metod.

Pierwszym programem wyjścia w Niemczech był program **Exit Germany** stworzony przez Centrum Kultury Demokratycznej (ZDK, Gesellschaft Demokratische Kultur gGmbH). Podobnie jak w przypadku programu Exit Sweden, opiekunami społecznymi byli tu członkowie skrajnych ugrupowań pravicowych ściśle współpracujący z ekspertami. Zapewniali oni osobom chcącym opuścić ekstremistyczne środowiska pravicowe wsparcie psychospołeczne oraz pomoc w reintegracji funkcjonalnej i społecznej na poziomie krajowym. W 2012 roku powstała nowa organizacja CSO, Hayat Germany, której zadaniem było zapewnienie usług doradczych rodzinom brutalnych bojowników islamskich. Później tym programem zostali objęci również sami brutalni ekstremiści islamscy.

Powołana do życia w 2004 roku organizacja **Violence Prevention Network (VPN)** ma na celu pomoc w wyjściu ze środowisk ekstremizmu pravicowego. Obecnie organizacja ta posiada 10 biur regionalnych i prowadzi kilka programów wyjścia w więzieniach w całym kraju.⁴¹ W 2011 roku zajęła się zatrzymanymi dorosłymi przestępcami z przeszłością terrorystyczną, a w roku 2014 w naturalny sposób rozszerzyła swoją działalność na powracających zagranicznych bojowników terrorystycznych oraz osoby wysoce zradykalizowane w kierunku brutalnego ekstremizmu islamskiego. Ze względu na coraz większe znaczenie ról i struktur związanych z płcią w radykalizacji, od kilku lat grupą docelową organizacji są również kobiety i dziewczęta.⁴² W 2015 roku Federalne Ministerstwo Rodziny, Osób Starszych, Kobiet i Młodzieży zleciło

³⁷ Bjørgo, van Donselaar, Grunenber, 2009.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Istniało także kilka pilotażowych projektów wyjścia, które jednak zostały dość szybko zakończone: w 2007 roku dwa takie programy realizowano w Holandii i jeden w Finlandii (Radinet) w roku 2000.

⁴⁰ Interaktywna baza danych Extremismuspräventionsatlas zawiera katalog programów wyjścia realizowanych przez państwo oraz organizacje CSO na każdym z poziomów (pierwszo-, drugo- i trzeciorzędowym) zapobiegania radykalizacji. Zob. https://www.handbuch-extremismuspraevention.de/HEX/DE/Angebote/Angebote_suchen/angebote_suchen_node.html;jsessionid=3390D4A192116B47465CE68CA9520554.live602.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Zob. <https://violence-prevention-network.de/extremismus/deradikalisierung/?lang=en>.

VPN opracowanie strukturalnych środków deradykalizacji dla instytucjach penitencjarnych.⁴³ Od tej pory VPN wraz z partnerami współpracującymi „koordynuje prace nad stworzeniem ogólnokrajowych standardów i kryteriów jakości w zakresie deradykalizacji i zapobiegania radykalizacji dla instytucji penitencjarnych i służb kuratorskich”.⁴⁴ Ogólnokrajowe programy szkoleniowe skupiają się na trzech kwestiach: (1) wczesnym wykrywaniu/diagnozowaniu radykalizacji, (2) zapobieganiu radykalizacji młodych ludzi odbywających karę pozbawienia wolności, oraz (3) rozpoczynaniu i wspomaganiu procesów deradykalizacji i demobilizacji.⁴⁵ Działania wspierające procesy wycofywania się z działalności ekstremistycznej są prowadzone również w zakładach karnych, zakładach poprawczych oraz biurach kuratorskiej służby sądowej (Ambulanter Justizsozialdienst) w całym Niemczech.

Innym przykładem systemowej współpracy między rządem niemieckim a organizacjami CSO w tym obszarze jest stworzenie Centrum Doradztwa w Dziedzinie Radykalizacji. Po pierwszym zamachu dżihadystów we Frankfurcie w 2011 roku, który zakończył się ofiarami w ludziach, oraz w obliczu rosnącego poziomu zagrożenia Federalny Urząd ds. Migracji i Uchodźców (BAMF, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge) został zobowiązany do stworzenia i prowadzenia „centrum doradczego dla krewnych zradykalizowanych muzułmanów”.⁴⁶ Ogólnokrajową, bezpłatną infolinię Centrum Doradztwa w Dziedzinie Radykalizacji BAMF oficjalnie uruchomiono 1 stycznia 2012 r. Wraz z infolinią stworzono krajowy system kierowania przypadków, obejmujący sieć lokalnych partnerskich organizacji CSO, w tym VPN i ZDK. Obsługiwana przez organy rządowe infolinia charakteryzuje się niskim progiem wejścia i minimalnymi wymogami biurokratycznymi. Udziela informacji o kwestiach takich jak radykalizm, islamizm, salafizm i dżihadyzm oraz ich prawnych i kryminalnych aspektach. Jedną z funkcji infolinii jest ocena, czy dany przypadek wymaga zastosowania drugo- lub trzeciorzędowych środków zapobiegania. W takich sytuacjach przypadek jest kierowany do wykwalifikowanej partnerskiej organizacji CSO w tym samym obszarze geograficznym. Takie podejście skutecznie łączy zasoby rządowe i CSO, pozwalając na wczesne wykrywanie i ocenę potrzeb na większą skalę i zapewniając jednocześnie możliwość przeprowadzenia lokalnych, ukierunkowanych programów deradykalizacji.

W 2012 roku w **Holandii** uruchomiono pierwszy rządowy program deradykalizacji i wycofywania się z działalności ekstremistycznej, Terrorism Extremism Radicalisation (TER), którego celem była poprawa stopnia reintegracji sprawców przestępstw o podłożu ekstremistycznym.⁴⁷ W 2014 roku z powodu wzrostu poziomu zagrożenia terroryzmem w kraju opracowano program działań „Integral Approach to Jihadism” zalecający nowe środki „dostępne dla wszystkich obywateli poszukujących pomocy”.⁴⁸ Zadaniem tych nowych środków było zapewnienie pomocy w wyjściu z ekstremizmu poza strukturami systemu wymiaru sprawiedliwości oraz wsparcie innych osób, takich jak rodziny i krewni, które planowały lub odbyły podróż do stref wojny. Jak stwierdzono, „usługi te będą świadczone lepiej i skuteczniej, jeśli zostaną oddzielone od działań rządowych”.⁴⁹

W rezultacie do współpracy wybrano organizację CSO o nazwie „Fier” (Duma). Fier to ogólnokrajowy dostawca usług w obszarze zdrowia psychicznego, posiadający bogate doświadczenie i wiedzę w zakresie walki z przemocą domową, przemocą wobec dzieci, przemocą w imię honoru, handlem ludźmi, przemocą seksualną i traumami u dzieci i dorosłych.⁵⁰ Organizacja ta została wybrana z kilku powodów: doświadczenia w pracy na styku opieki zdrowotnej i bezpieczeństwa; obszernej specjalistycznej wiedzy w zakresie

⁴³ Zob. <https://violence-prevention-network.de/extremismus/intervention/?lang=en>.

⁴⁴ Zob. <https://violence-prevention-network.de/extremismus/intervention/?lang=en>.

⁴⁵ Zob. <https://violence-prevention-network.de/menschen/justizvollzug-bewaehrungshilfe/?lang=en>.

⁴⁶ Zarządzenie Federalnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (BMI) z 13 grudnia 2011 r, cytowane przez Uhlmanna, 2017, str. 26.

⁴⁷ Van der Heide i Schuurman, 2018.

⁴⁸ Andersson Elffers Felix, 2018, str. 10. Zob.

<https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/mediadepot/1702325ce56c/EvaluationofForsaandtheFamilySupportCentre.pdf>.

⁴⁹ Andersson Elffers Felix, 2018, str. 8. Zob.

<https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/mediadepot/1702325ce56c/EvaluationofForsaandtheFamilySupportCentre.pdf>.

⁵⁰ Zob. <https://www.fier.nl/over-fier>.

udzielania pomocy psychologicznej różnym grupom populacyjnym; posiadania działu badań oraz doświadczenia w korzystaniu z różnych systemów finansowania rządowego.⁵¹ Organizacja Fier z chęcią zgodziła się podjąć wyzwanie i w tym celu stworzyła dwie jednostki: zespół ds. programu wyjścia Forsa oraz Centrum Pomocy Rodzinie.

Te dwie jednostki zostały później połączone w **Krajowe Centrum Wsparcia Walki z Ekstremizmem** (LSE, Landelijk Steunpunt Extremisme), nadzorowane przez Fier. Centrum Pomocy Rodzinie udzielało porad dotyczących postępowania ze zradyzalizowanymi lub radykalizującymi się członkami rodziny, zaś zespół Forsa zapewniał pomoc w deradykalizacji i wycofaniu się z działalności ekstremistycznej.⁵² Większość uczestników programu wyjścia dowiadywało się o nim od samorządów lub bezpośrednio od (rodzin) osób zaangażowanych w środowiska ekstremistyczne.⁵³ W programie uczestniczyć mogły również osoby skazane na karę pozbawienia wolności. W odróżnieniu od rządowego programu TER, udział w programie LES jest dobrowolny, co oznacza, że klienci nie są objęci obowiązkowym nadzorem sędziego, jak ma to miejsce w przypadku programu TER.⁵⁴

W kontekście walki z terroryzmem **Francja** tradycyjnie przyjęła podejście ukierunkowane na bezpieczeństwo.⁵⁵ Ponieważ liczba sprawców przestępstw o charakterze terrorystycznym dramatycznie wzrosła, państwo zaczęło szukać możliwości wdrożenia programów wyjścia w więzieniach i w nadzorze kuratorskim. W 2020 roku w więzieniach przebywało 558 sprawców przestępstw o charakterze terrorystycznym (z których 93,5% było dżihadystami).⁵⁶ W latach 2019–2021 z więzień zwolniono 120 zradyzalizowanych osób skazanych za terroryzm.⁵⁷ Szacuje się, że do końca 2024 roku zwolnionych zostanie kolejnych 130.⁵⁸ Dodatkowym wyzwaniem jest większa różnorodność wyroków.⁵⁹ Przy dużej liczbie krótkich wyroków wymiar sprawiedliwości ma ograniczone możliwości wpływu na proces zmiany. Aby systemowo podejść do tych wyzwań, francuska administracja więzienna wdrożyła w więzieniach nowe procedury zarządzania ryzykiem radykalizacji oraz nowe interdyscyplinarne programy interwencji.⁶⁰

Jednocześnie rząd zaczął badać możliwość stworzenia programów wspierających reintegrację skazanych po ich zwolnieniu z więzienia. W 2016 roku w Paryżu uruchomiono eksperymentalny program „Research and Intervention on Extremist Violence” (RIVE). Po jego zakończeniu rząd ogłosił nowy przetarg na kontynuowanie, rozszerzenie zakresu i ulepszenie działań prowadzonych po zwolnieniu skazanych. Przetarg wygrały dwie organizacje CSO – Artemis i Groupe SOS Solidarités, które w 2018 roku wspólnie z administracją więzienną opracowały **spersonalizowany program wsparcia reintegracji społecznej (PAIRS)**⁶¹.

Groupe SOS Solidarités to organizacja parasolowa zatrudniająca 21 500 osób w 600 organizacjach członkowskich.⁶² To duże przedsiębiorstwo społeczne z 35-letnim doświadczeniem w walce z nierównościami społecznymi (związanymi z uzależnieniem, bezdomnością, niepełnosprawnością, ochroną dzieci, opieką nad młodzieżą, zdrowiem, analfabetyzmem cyfrowym itd.). Organizacja Artemis opracowuje

⁵¹ Andersson Elffers Felix, 2018, str. 8. Zob.

<https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/mediadepot/1702325ce56c/EvaluationofForsaandtheFamilySupportCentre.pdf>.

⁵² Van der Heide i Schuurman, 2018.

⁵³ Van der Heide i Schuurman, 2018.

⁵⁴ Van der Heide i Schuurman, 2018.

⁵⁵ Hecker, 2021.

⁵⁶ Basra i Neumann, 2020.

⁵⁷ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (2022) cytuje liczby dostarczone przez francuskie Ministerstwo Sprawiedliwości.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Basra i Neuman, 2020.

⁶⁰ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2022.

⁶¹ Programme d'Accompagnement Individualisé et de Réaffiliation Sociale (PAIRS).

⁶² Informacje na temat organizacji uzyskano z jej strony internetowej: zob. <https://www.groupe-sos.org/le-groupe/qui-sommes-nous/>.

i prowadzi projekty edukacyjne dotyczące walki z radykalizacją, wspierania dialogu między kulturami, walki z uprzedzeniami i dekonstrukcji teorii spiskowych.⁶³

PAIRS to finansowany przez rząd 3-letni program pilotażowy realizowany od 2018 roku przez ośrodki w Paryżu i Marsylii, a od 2019 roku także przez ośrodki w Lyonie i Lille. Głównym celem tego programu jest zapewnianie długoterminowego wsparcia w reintegracji społecznej osobom skazanym za terroryzm i zradykalizowanym przestępcom objętym nadzorem kuratora po zwolnieniu z więzienia. Program bazuje na zindywidualizowanym, interdyscyplinarnym podejściu, w ramach którego przez 1–1,5 roku uczestnicy mają tygodniowo do 20 godzin zajęć indywidualnych i grupowych. Opiera się na trzech filarach, którym są: wsparcie psychologiczne, mediacja religijna i reintegracja funkcjonalna. Program ten uznaje się za uzupełnienie programów więziennych i nadzoru kuratorskiego, a realizujące go organizacje CSO są uważane za partnerów dążących do tego samego celu.⁶⁴

Przedstawione przykłady dowodzą, że w różnych kontekstach organizacje CSO odgrywają różne role w działaniach na rzecz wyjścia z ekstremizmu. Niektóre organizacje tworzą własne, oparte na podejściu oddolnym programy interwencji w odpowiedzi na konkretne wyzwania istniejące w danej społeczności (np. Exit Sweden, Exit Germany, Exit Slovakia czy Finnish Exit 2020). Programy te są tak skonstruowane, aby odpowiadać również na potrzeby osób o ekstremistycznych poglądach, które często niechętnie zwracają się o pomoc do organów państwowych. Dodatkowo takie organizacje doradzają także zainteresowanym członkom rodzin.

Ostatnio rządy coraz bardziej dostrzegają znaczenie działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu, czego dowodem jest rosnąca liczba programów ogólnych. Rządy mogą zlecić organizacjom CSO opracowanie i realizację programów wyjścia w więzieniach (programy VPN i LSE) bądź pomoc służbom kuratorskim w reintegracji skazanych (PAIRS). Mogą również podpisać z CSO umowę na świadczenie usług poza wymiarem sprawiedliwości, np. osobom zradykalizowanym czy członkom rodzin (np. program Forsa i Centrum Pomocy Rodzinie prowadzone przez organizację LSE). W takim układzie działania organizacji CSO uzupełniają działania państwa, wypełniając luki w wiedzy i potencjale poprzez dzielenie się specjalistyczną wiedzą i umiejętnościami w zakresie zapobiegania radykalizacji postaw.

III. Rola organizacji CSO w trzeciorzędowym zapobieganiu radykalizacji: typologia

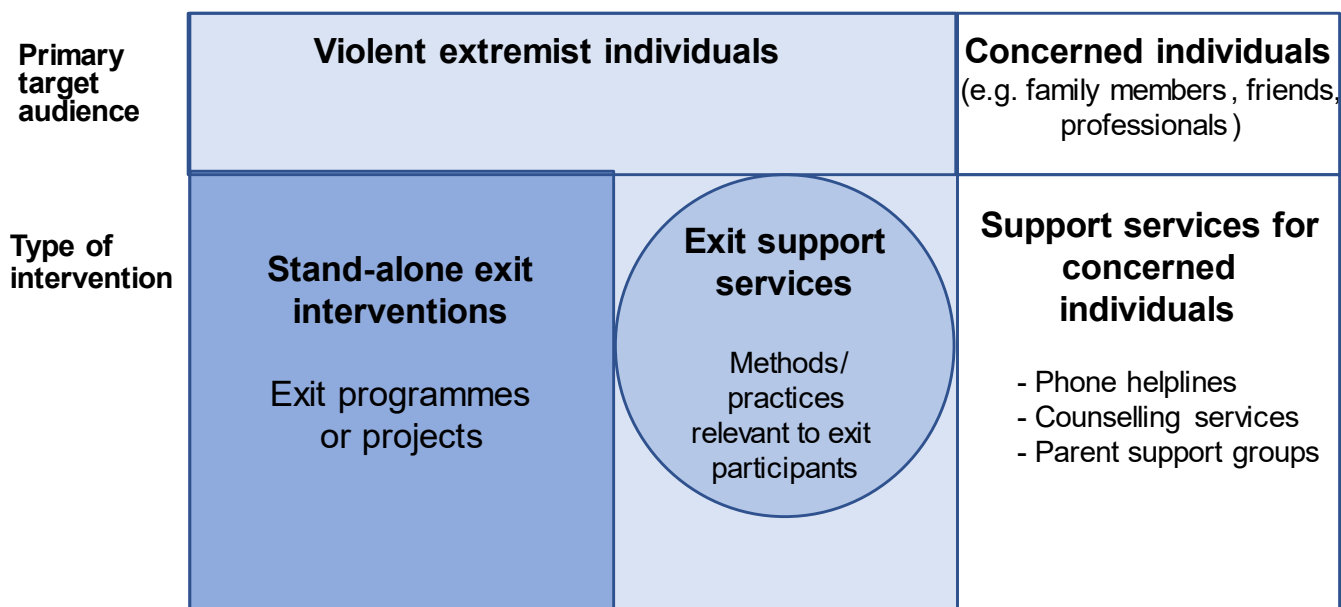
Trzeciorzędowe zapobieganie radykalizacji obejmuje ukierunkowane interwencje względem osób należących do środowisk zradykalizowanych lub prowadzących brutalne działania ekstremistyczne, mające na celu zmotywowanie tych osób do zmiany myślenia i pomoc w odejściu od ekstremizmu. Interwencje takie mogą koncentrować się na demobilizacji, deradykalizacji, resocjalizacji lub reintegracji (społecznej i funkcjonalnej) bądź kilku tych kwestiach naraz. W kilku państwach członkowskich trzeciorzędowym zapobieganiem radykalizacji zajmują się właśnie organizacje CSO. Mogą one stanowić różne elementy większego systemu zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi. Na ilustracji 1 przedstawiono podział⁶⁵ ról organizacji CSO w trzeciorzędowym zapobieganiu radykalizacji w oparciu o główną grupę docelową oraz rodzaj realizowanego programu.

⁶³ Zob. <https://www.association-artemis.com/qui-sommes-nous/>.

⁶⁴ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2022.

⁶⁵ Typologia oparta na: Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2017, Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

Ilustracja 1: Typologia organizacji CSO w trzeciorzędowym zapobieganiu radykalizacji w UE⁶⁶

Główną grupą docelową realizowanych przez CSO programów trzeciorzędowego zapobiegania radykalizacji mogą być osoby należące do brutalnych środowisk ekstremistycznych lub osoby zainteresowane, takie jak krewni, przyjaciele lub specjaliści zaniepokojeni zachowaniem zradykalizowanych lub radykalizujących się osób. Programy oferowane przez organizacje CSO osobom należącym do brutalnych środowisk ekstremistycznych można podzielić na autonomiczne programy wyjścia oraz programy wsparcia w zakresie wychodzenia z ekstremizmu. Organizacje CSO prowadzą infolinie i grupy wsparcia oraz świadczą usługi doradcze zainteresowanym osobom. Poszczególne rodzaje programów omówiono bardziej szczegółowo w dalszych częściach dokumentu.

Autonomiczne programy wyjścia prowadzone przez organizacje CSO

Duża część usług w zakresie wychodzenia z ekstremizmu ukierunkowana na osoby działające w środowiskach brutalnych ekstremistów ma formę autonomicznych interwencji⁶⁷, jak pokazano na ilustracji 1. W tej części dokumentu interwencjami nazywane są autonomiczne programy lub projekty wyjścia. **Program** definiuje się jako „obejmujący wiedzę, koncepcje i środki »gotowy pakiet« o zorganizowanej strukturze, który można wdrożyć lokalnie”⁶⁸ i który jest powtarzalny. **Projekt** to „autonomiczna inicjatywa opracowana z myślą o rozwiązaniu konkretnego problemu”⁶⁹. Projekt „może być inspirowany ideami,

⁶⁶ Typologia oparta na: Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2017, Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

⁶⁷ Termin używany przez Koehlera, 2020, i Unijną sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2017, str. 2.

⁶⁸ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2017, str. 2.

⁶⁹ Ibidem.

metodami i aspektami pochodzącymi z innych projektów, połączonymi w sposób najlepiej dopasowany do potrzeb i wizji organizacji”.⁷⁰

Podstawową różnicą między tymi dwoma rodzajami interwencji jest to, że projekty są z reguły ograniczone w czasie. Wdraża się je jako projekty pilotażowe i obserwuje ich skuteczność oraz dostosowanie do rzeczywistych potrzeb grupy docelowej. Pod koniec projektu przeprowadzana jest ocena, na której podstawie stwierdza się, czy dany projekt powinien być kontynuowany oraz czy wymaga modyfikacji. Celem autonomicznych interwencji w zakresie wyjścia jest demobilizacja, deradykalizacja lub reintegracja osób należących do brutalnych środowisk ekstremistycznych bądź osób, które podjęły decyzję o wycofaniu się (lub już wycofały się) z działalności ekstremistycznej i szukają pomocy.

Jak pokazano na ilustracji 2, organizacje CSO przeprowadziły interwencje w zakresie wyjścia w 10 z 27 państw członkowskich UE (a dokładniej w Belgii, Niemczech, Francji, Luksemburgu, Holandii, Austrii, Polsce, Słowacji, Finlandii i Szwecji).⁷¹

Ilustracja 2: Państwa członkowskie UE, w których organizacje CSO prowadzą programy wyjścia⁷²

Legenda

Niebieski: Państwa UE, w których organizacje CSO prowadzą programy wyjścia

Ciemnoszary: Państwa członkowskie UE, w których nie są realizowane programy wyjścia prowadzone przez organizacje CSO

Jasnoszary: Kraje spoza UE

W 7 z 10 krajów realizowany jest jeden program wyjścia prowadzony przez organizacje CSO.⁷³ W Austrii i Finlandii istnieją dwa takie programy. Szacuje się, że w Niemczech realizowanych jest ponad

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ilustracja 3 została opracowana na podstawie przeglądu praktyk zapisanych w bazie danych RAN oraz interwencji oznaczonych jako „strategie wyjścia” w dokumencie *RAN Collection of Approaches and Practices* (2019). Bazę danych RAN zawierającą zestaw praktyk można znaleźć na stronie https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-collection-search_en online.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

30 programów wyjścia obsługiwanych przez 20 organizacji CSO.⁷⁴ Pod względem zasięgu geograficznego organizacje CSO działają na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym. Niektóre organizacje CSO mają zasięg międzynarodowy. Przykładem jest Centre of Expertise and Advice for Prevention and Intervention of Radicalism and Extremism (CEAPIRE), pochodząca z Antwerpii organizacja CSO realizująca programy wyjścia w dwóch krajach, Belgii i Holandii.

Uczestnicy

Niektóre organizacje specjalizują się w pomocy osobom narażonym na określony kontekst ideologiczny, podczas gdy inne oferują swoje usługi wszystkim potrzebującym bez względu na ich przynależność ideologiczną. Informacje zebrane z wywiadów i ankiet wskazują, że organizacje CSO specjalizujące się w pomocy osobom z brutalnych środowisk skrajnej prawicy działają w Niemczech, Polsce i Słowacji; specjalizujące się w pomocy osobom z brutalnych środowisk islamistycznych – w Niemczech, Francji i Austrii; a organizacje CSO pomagające jednocześnie obu tym grupom docelowym są obecne w Niemczech, Luksemburgu, Holandii, Austrii i Francji. W Niemczech istnieje co najmniej jedna organizacja CSO oferująca pomoc osobom z brutalnych środowisk skrajnej lewicy. Inne organizacje CSO z Niemiec, Luksemburga, Holandii, Austrii i Finlandii twierdzą, że udzielają wsparcia ekstremistom bez względu na ich przynależność ideologiczną. Część CSO pracowała z osobami narażonymi na ekofaszyzm, teorie spiskowe, ekstremistyczne ruchy na rzecz praw zwierząt czy grupy paramilitarne finansowane przez Rosję.

Spośród 15 organizacji, z którymi przeprowadzono wywiad lub ankietę i które realizowały autonomiczne programy wyjścia, 10 (z Niemiec, Francji, Holandii, Austrii, Finlandii i Szwecji) zgłosiło pracę z powracającymi zagranicznymi bojownikami terrorystycznymi. Niektórzy praktycy wskazywali także na istnienie nowej grupy docelowej – powracających bojowniczek terrorystycznych. Jedna organizacja CSO pomagała osobom nieposiadającym dokumentów.

Podczas gdy główną grupą docelową autonomicznych programów wyjścia są osoby zradykalizowane, większość organizacji pomaga rodzinom, przyjaciółom lub zainteresowanym specjalistom, którzy kontaktują się z organizacjami w celu uzyskania porady.

Charakter uczestnictwa

Do programu można przystąpić dobrowolnie lub przymusowo. Większość programów (prowadzonych zarówno w więzieniu, jak i poza nim) jest dobrowolna i podkreśla, jak ważne jest, aby klienci sami chcieli do nich dołączyć. W kontekście UE przymusowy udział w programie wyjścia oznacza, że dana osoba została do tego zobowiązana wyrokiem sądu, lub że uczestnictwo takie jest warunkiem koniecznym przejścia pod nadzór kuratorski bądź wcześniejszego zwolnienia z więzienia.

Przykładowo większość uczestników francuskiego programu PAIRS została do niego skierowana nakazem sądowym, zaś część uczestników trafiła do programu w trakcie pobytu w areszcie. Jeśli dana osoba nie będzie przestrzegać wymogów programu, naraża się na ryzyko uchylenia środka i aresztowanie.⁷⁵ Co ważne, więźniowie mogą przystąpić do programu dobrowolnie.

⁷⁴ Baza danych zawierająca pierwszo-, drugo- i trzeciorzędowe programy zapobiegania radykalizacji prowadzone przez państwo niemieckie i organizacje CSO: https://www.handbuch-extremismuspraevention.de/HEX/DE/Angebote/Angebote_suchen/angebote_suchen_node.html;jsessionid=3390D4A192116B47465CE68CA9520554.live602.

⁷⁵ Hecker, 2021.

Środowiska wdrażania

Programy wyjścia realizowane przez organizacje CSO w Unii Europejskiej są wdrażane w różnych środowiskach, zarówno w obrębie wymiaru sprawiedliwości, jak i poza nim. Środowisko wdrażania wpływa na wiele czynników, w tym sposób, w jaki organizacja CSO dociera do grupy docelowej (kontakt), oraz metody współpracy z organami państwowymi. Większość organizacji CSO działa w środowisku otwartym, oferując swoje usługi zarówno osobom, które zostały skazane, jak również osobom, które nigdy nie miały styczności z wymiarem sprawiedliwości. Część programów prowadzonych przez CSO jest skierowana do osób zatrzymanych (przebywających w areszcie, więzieniu lub pod dozorem kuratorskim). Niektóre organizacje CSO, jak DERAD w Austrii, LSE w Holandii, Advice Centre Hesse w Niemczech czy Respect.lu w Luksemburgu, działają w obu środowiskach. Nie stwierdzono, aby w UE istniały programy trzeciorzędowego zapobiegania radykalizacji realizowane online, jednak podejmowane są już wysiłki na rzecz przeniesienia działań do Internetu (np. projekt pilotażowy Prisma Online w Niemczech⁷⁶).

W **programach wyjścia prowadzonych przez organizacje CSO działające w środowisku otwartym** mogą uczestniczyć osoby skonfliktowane z prawem oraz osoby pozostające poza strukturami systemu wymiaru sprawiedliwości. Ponieważ organizacje CSO działają niezależnie od organów władzy, są bardziej atrakcyjne dla osób, które niechętnie zwracają się o pomoc do instytucji państwowych. W programach wyjścia realizowanych w środowisku otwartym potencjalni uczestnicy sami inicjują **pierwszy kontakt** lub dowiadują się o nich przez polecenie. To oznacza, że klienci są co najmniej skłonni rozważyć opuszczenie grupy ekstremistycznej i, nawiązując kontakt z organizacją, wykonali pierwszy krok w tym kierunku.⁷⁷ Dzięki temu w przypadku takich interwencji rzadziej dochodzi do poważnego oporu ze strony uczestników, zaś same interwencje charakteryzują się wyższym stopniem zaangażowania niż interwencje, w których wykorzystywane jest podejście aktywnego kontaktu lub w których uczestnictwo jest obowiązkowe. Warto zauważyć, że poziom motywacji każdego uczestnika jest bardzo zmienny, nawet w przypadku, kiedy to on inicjuje kontakt. Dostępność pracowników CSO i szybkość reakcji z ich strony jest więc kluczowa dla wzmacniania początkowej motywacji do wyjścia ze środowiska ekstremistycznego.

Organizacje CSO działające w środowisku otwartym muszą sprawić, aby zarówno one same, jak i realizowane przez nie inicjatywy były widoczne w danej społeczności, szczególnie dla potencjalnych klientów i tzw. multiplikatorów, takich jak służby policyjne, pracownicy społeczni i osoby pracujące z młodzieżą, którzy rozpowszechniają informacje o nich.⁷⁸ Organizacje CSO stosują różne strategie zwiększania swojej **widoczności**, promując swoje usługi w społeczności, Internecie lub pocztą pantoflową. Współpracują również z lokalnymi mediami, organizując wydarzenia zwiększające świadomość tematu oraz kampanie medialne, jak również z firmami technologicznymi, tworząc ukierunkowane kampanie reklamowe na platformach społecznościowych.

Przykładowo przez pierwsze 10 lat działania programu Exit Sweden informacje o nim regularnie pojawiały się w mediach lokalnych i krajowych.⁷⁹ Lokalne media informowały o organizowanych przez CSO w szkołach pogadankach na temat zapobiegania radykalizacji, na których byli członkowie ugrupowań ekstremistycznych opowiadali uczniom swoje historie. W mediach krajowych byli ekstremiści dzielili się swoimi doświadczeniami, aby zwiększyć świadomość społeczną i dotrzeć do potencjalnych klientów. W ramach programu Exit Germany zorganizowano kilka kampanii skierowanych zarówno do środowisk skrajnej

⁷⁶ Zob. <https://prisma.online/ueber-uns/>.

⁷⁷ Koehler, 2017a.

⁷⁸ Koehler (2017a) nazywa tę strategię „podejściem pasywnego kontaktu”.

⁷⁹ Osobista rozmowa z Robertem Örellem, byłym dyrektorem Exit Sweden, z dnia 5 grudnia 2021 r.

prawicy, jak i ogółu społeczeństwa. Dzięki swojej kreatywności niektóre z tych kampanii zostały zaprezentowane w mediach międzynarodowych.⁸⁰

Dodatkowo organizacje CSO działające w środowisku otwartym docierają do swoich klientów poprzez **polecenie**. Jednostką polecającą może być nauczyciel, pracodawca, pracownik służby zdrowia czy pracownik socjalny, jak również policjant, funkcjonariusz służby więziennej czy pracownik nadzoru kuratorskiego. W kontekście interwencji pierwsze aresztowanie lub pierwsza kara pozbawienia wolności osoby zradykalizowanej mają szczególne znaczenie. Osoby trafiające do aresztu lub więzienia mogą również przeżywać kryzys osobowości, podczas którego zaczynają zastanawiać się nad swoim życiem. To z kolei zwiększa ich otwarcie poznawcze,⁸¹ które może stać się punktem wyjścia do deradykalizacji. Z tego powodu tak ważne jest, aby funkcjonariusze policji i służby więziennej potrafili odpowiednio wykorzystać takie momenty, przekazując potencjalnym klientom informacje o dostępnych usługach pomocy w wyjściu z ekstremizmu. Akcje informacyjne i szkolenia zwiększające świadomość, przeznaczone dla specjalistów, również pomagają budować relacje z potencjalnymi podmiotami polecającymi i zwiększają ich widoczność. Przykładem jest niemiecki program Legato, w ramach którego co tydzień organizowane są nieformalne wydarzenia w ramach współpracy w sieci oraz grupy dyskusyjne dla pracowników służb więziennych i kuratorskich, pozwalające zwiększyć świadomość, ułatwić poszukiwanie pomocy czy porady oraz zwiększyć zaufanie.

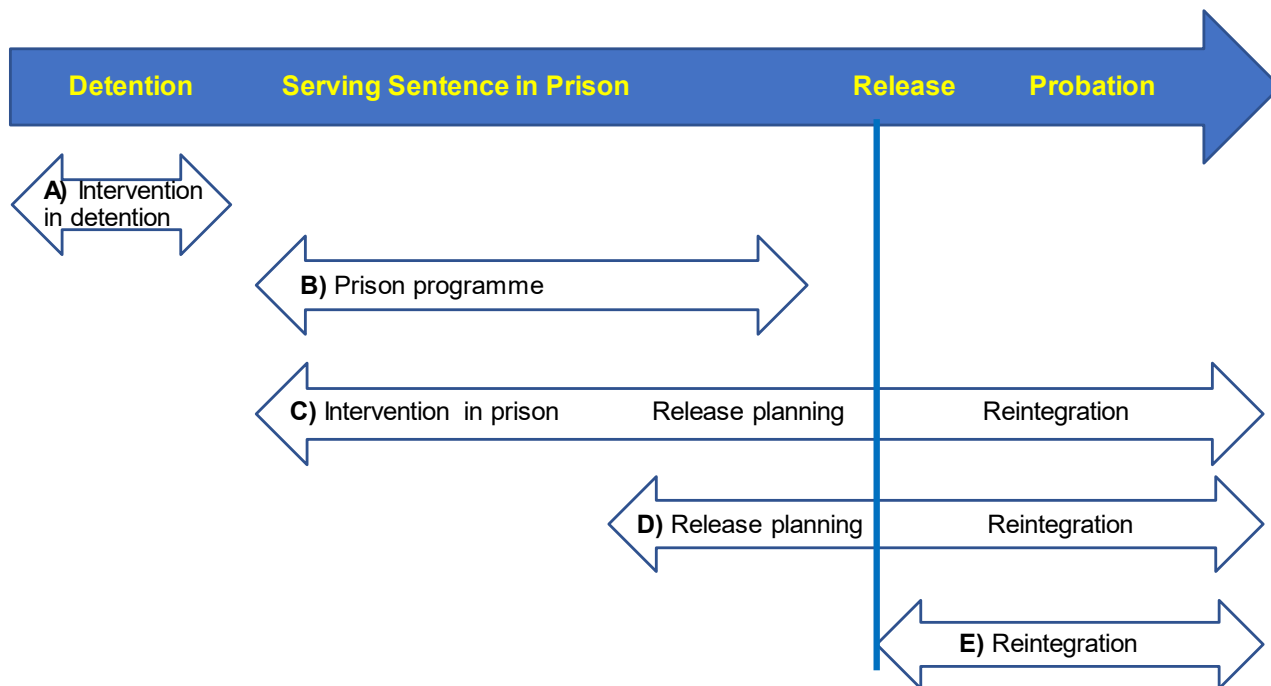
Do **przykładowych** programów wyjścia realizowanych w środowisku otwartym należą belgijski CEAPIRE, fiński Aggredi i Exit 2020, polski CODEX, słowacki Exit Slovakia oraz szwedzki Exit Sweden. W Niemczech w ramach tego typu programów działają centra doradcze prowadzone przez organizacje VPN, Exit Germany, Hayat Germany, JUMP, Bidaya i ExLex i wiele innych.

Niektóre realizowane przez CSO programy wyjścia są skierowane do osób **notowanych**. Programy te różnią się od programów prowadzonych w środowisku otwartym, jako że są tworzone specjalnie pod kątem wymiaru sprawiedliwości i ukierunkowane na osoby skazane za przestępstwa o charakterze terrorystycznym, osoby objęte nadzorem kuratorskim czy, rzadziej, osoby tymczasowo aresztowane. W tym środowisku organizacje CSO zazwyczaj ściślej współpracują z odpowiednimi organami państwowymi w zakresie zarządzania przypadkami i kierowania osób do programu. W ramach współpracy opartej na przypadku istnieją profesjonalne kanały komunikacyjne i sieć służące do wymiany informacji i usług. Przy bardziej systemowej formie współpracy organizacje CSO prowadzące programy wyjścia pracują ramię w ramię z instytucjami państwowymi. Opiekunowie społeczni z CSO stanowią część międzyinstytucjonalnych zespołów zarządzających sprawami skazanych sprawców brutalnych przestępstw o charakterze ekstremistycznym. Pracownicy CSO zwykle wnoszą do tych zespołów wiedzę i doświadczenie w dziedzinie deradykalizacji i wychodzenia z ekstremizmu oraz metody, umiejętności i doświadczenie w pracy z osobami skazanymi za brutalne przestępstwa ekstremistyczne. W wielu sytuacjach ich psychospołeczne i edukacyjne podejście uzupełnia instytucjonalne podejście oparte na bezpieczeństwie. Na ilustracji 3 przedstawiono rodzaje programów wyjścia prowadzonych przez organizacje CSO w środowisku aresztu, więzienia i nadzoru kuratorskiego.

⁸⁰ Zob. <https://www.exit-deutschland.de/projekte/>. W ramach niemieckiej kampanii „Trojan T-shirt” na neonazistowskim koncercie rozdawano koszulki z napisem „Buntownik”. W praniu pierwsza warstwa nadruku rozpuszczała się, ujawniając tekst: „Jeśli ta koszulka mogła się zmienić, Ty też możesz”. W ramach innej kampanii, „Nazis against Nazis”, lokalne firmy przekazywały na rzecz programu Exit Germany określoną sumę za każdy krok wykonany podczas marszu neonazistów. W ten sposób, maszerując podczas swojego marszu, neonaziści aktywnie przyczynili się do zwiększenia finansowania programu Exit Germany. Podczas internetowej wersji tej kampanii za każdy pełny nienawiści komentarz w mediach społecznościowych przekazywano 1 euro na organizacje pomagające uchodźcom. Zob. <https://www.exit-deutschland.de/english/>.

⁸¹ Koehler, 2017a.

Ilustracja 3: Rodzaje programów wyjścia z ekstremizmu prowadzonych przez organizacje CSO w obrębie wymiaru sprawiedliwości

Kilka prowadzonych przez CSO programów wyjścia skierowanych jest do osób zatrzymanych za przestępstwa o podłożu ideologicznym (**typ A**): NEUSTART w Austrii, PAIRS we Francji i VPN w Niemczech. W ramach programu NEUSTART osoby tymczasowo aresztowane mogą wziąć udział w spotkaniach sieci społecznej. Na tych organizowanych przez koordynatora z ramienia CSO spotkaniach osoby zatrzymane opracowują, przy współpracy sieci społecznej, plan swojej przyszłości przedstawiany następnie sędziemu w trakcie procesu. Plan ten jest uwzględniany podczas podejmowania decyzji o wyroku.⁸²

Mimo że większość programów realizowanych w więzieniach to programy państwowe, organizacje CSO też prowadzą kilka programów skierowanych do osób osadzonych (**typ B**). Austriacki program DERAD jest realizowany w różnych środowiskach i obejmuje m.in. prowadzone w więzieniu rozmowy indywidualne lub grupowe ze skazanymi terrorystami, zagranicznymi bojownikami terrorystycznymi lub osobami wspierającymi ugrupowania terrorystyczne. Celem tych programów jest wsparcie deradykalizacji przy użyciu „kontrnarracji i narracji alternatywnych wobec politycznej ideologii salafizmu, która może prowadzić do brutalnego ekstremizmu lub terroryzmu”.⁸³ Organizacje CSO pomagają także w ocenie potencjalnego narażenia osadzonych na radykalizację w więzieniu lub innych instytucjach oraz prowadzą zapobiegawcze sesje grupowe dla więźniów.

Większość prowadzonych przez organizacje CSO programów zostało skategoryzowanych jako programy typu C, D i E. Programy **typu C** zapewniają wsparcie podczas całego okresu przebywania w więzieniu i pod nadzorem kuratora, a często również po tym czasie. Przykładowo w realizowanych w więzieniach programach VPN⁸⁴ główną osobą do kontaktu z uczestnikiem programu, od momentu skazania, poprzez

⁸² Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

⁸³ Omówienie praktyk bazuje na następującym opisie (ostatnia aktualizacja: 2019): https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-practices/de-radicalisation-prisons_en.

⁸⁴ Oprócz Fokus Islex i KOGEX Hessen, w niektórych przypadkach wybrane interwencje są realizowane równolegle przez VPN oraz inne organizacje CSO. JUST X Berlin współpracuje z Denkzeit i Projekt Nexus. Program Prisma Sachsen jest wdrażany jednocześnie z programem Outlaw.

planowanie zwolnienia, po okresie po zwolnieniu, jest wyznaczony przez organizację CSO opiekun. Opiekun ten jest odpowiedzialny za koordynację różnych działań interwencyjnych na poszczególnych etapach procesu wyjścia i może organizować konferencje międzyinstytucjonalne dotyczące danego przypadku lub uczestniczyć w takich konferencjach. W więzieniach pracownicy VPN prowadzą interwencje indywidualne lub grupowe i pełnią ważną rolę w planowaniu zwolnienia. Po zwolnieniu organizacje CSO zapewniają wsparcie niezbędne do reintegracji funkcjonalnej i społecznej (pomoc w przejeździe, znalezieniu mieszkania i zatrudnienia, pomoc finansowa oraz pomoc w (ponownym) włączeniu się w społeczność). VPN intensywnie wspomaga swoich podopiecznych przez pierwsze 6 do 12 miesięcy od momentu zwolnienia (a czasami dłużej), a następnie stopniowo zmniejsza częstotliwość kontaktu. Pozostaje jednak w pobliżu przez dłuższy czas, aby klienci wiedzieli, że w razie trudności lub dużego stresu w każdej chwili mogą zwrócić się o pomoc.⁸⁵

Do realizowanych w Niemczech programów typu C zalicza się programy Fokus ISLEX, KOGEX Hessen, JUST X Berlin, Prisma Sachsen, Kick-off i PraRaDEX. W Holandii w ramach programu Forsa realizowanego przez LSE dwóch zatrudnionych na pełny etat specjalistów zajmuje się pomocą sprawcom brutalnych przestępstw ekstremistycznych przebywającym w więzieniach i pod nadzorem kuratora, zaś pozostali pracownicy organizacji pomagają potrzebującym w środowisku otwartym.

Spotkania sieci społecznej organizowane w ramach austriackiego programu NEUSTART są przykładem interwencji **typu D**. NEUSTART to organizacja CSO świadcząca usługi kuratorskie w całej Austrii. Organizuje ona spotkania sieci społecznej dla skazanych za zwykle przestępstwa, którzy w niedługim czasie mają wyjść na wolność, sprawców brutalnych przestępstw o charakterze ekstremistycznym oraz osób tymczasowo aresztowanych.⁸⁶ Celem tych interwencji jest przygotowanie skazanych ekstremistów do opuszczenia zakładu karnego poprzez zaangażowanie szerokiego grona uczestników w spotkania bezpośrednie, na których tworzony jest realistyczny, wiążący i zrównoważony plan zwolnienia przedstawiany następnie sędziemu decydującemu o zwolnieniu warunkowym. Spotkania te są przygotowywane i organizowane przez dwóch koordynatorów, zaś skazani tworzą plan zwolnienia przy pomocy sieci społecznej (rodziny i członków społeczności) oraz specjalistów. Takie podejście pomaga osobom zradykalizowanym opracować strategię lub plan obejmujące m.in. organizację życia codziennego, znalezienie pracy i mieszkania i inne ważne kwestie po wyjściu z więzienia. Wzmacnia także więzi rodzinne i zachęca do decydowania o sobie oraz wzięcia współodpowiedzialności za wdrożenie planu zwolnienia, jak również do opracowania rozwiązań opartych na rodzinie i społeczności. Proces uwzględnia czynniki, które mogą hamować pomyślnie wdrożenie planu, oraz czynniki prowadzące do ponownego zaangażowania się w działalność ekstremistyczną lub recydywy. Po upływie 6 miesięcy organizowane jest spotkanie monitorujące, zaś realizacja planu zwolnienia jest nadzorowana przez kuratora.

Interwencje **typu E** skupiają się na reintegracji byłych więźniów, którzy w większości przypadków są objęci nadzorem kuratorskim. Przykładem interwencji typu E jest francuski program PAIRS skierowany do islamskich sprawców przestępstw przebywających na zwolnieniu warunkowym. Składa się z trzech filarów: społecznego, psychologicznego i ideologicznego.⁸⁷ Pierwszy filar obejmuje reintegrację społeczną i funkcjonalną i jest realizowany przez pracowników socjalnych. W jego zakres wchodzi pomoc praktyczna w znalezieniu mieszkania, załatwieniu spraw administracyjnych (zapewnienie ubezpieczenia zdrowotnego, otwarcie konta bankowego, wsparcie finansowe itd.), znalezieniu pracy przez urząd pracy i (ponownym) przystosowaniu się do samodzielnego życia po wielu latach spędzonych w więzieniu (korzystanie z transportu publicznego, zakupy, gotowanie, zarządzanie budżetem itd.). Drugi filar skupia się na potrzebach związanych ze zdrowiem psychicznym, ponieważ część uczestników zmaga się

⁸⁵ Webinarium InFoEx, 2020: Deradicalization Work and Recidivism. Dostępne na stronie <https://www.youtube.com/watch?v=C-JkDoMhkH0>.

⁸⁶ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

⁸⁷ Akapit opracowany na podstawie publikacji Hecker (2021).

z uzależnieniami lub innymi zaburzeniami psychicznymi. Dodatkowo psychologowie przy współpracy pracowników socjalnych i edukatorów religijnych organizują zajęcia grupowe, takie jak aktywności religijne lub sportowe, wyjścia do placówek kultury, wolontariat, warsztaty zawodowe itd. Na tych zajęciach uczestnicy programu mogą omawiać różne tematy i zwiększać swoje umiejętności społeczne. Trzeci filar, powiązany z ideologią i religią, nazywany jest „mediacją religijną i kulturową”. Obejmuje on prowadzone przez mediatorów religijnych (np. znawców islamu) wydarzenia, takie jak debaty o religii, wizyty w meczecie lub księgarni muzułmańskiej, czy też dyskusje teologiczne z wykorzystaniem świętych pism i kontekstu historycznego. Uczestnicy programu spotykają się ze swoim kuratorem raz w miesiącu, zaś pracownicy PAIRS składają sprawozdania raz na kwartał.⁸⁸ Oba te źródła są wykorzystywane do regularnej oceny jakościowej postępów uczestników.

Warto zauważyć, że programy realizowane przez organizacje CSO działające w środowisku otwartym często mają podobne funkcje, co programy typu D i E, zwłaszcza w odniesieniu do klientów przebywających w zakładzie karnym lub pod nadzorem kuratora. Pomagają osadzonym zaplanować życie po zwolnieniu i zapewniają pomoc w reintegracji funkcjonalnej i społecznej po opuszczeniu więzienia.

Metody i podejścia

Programy wyjścia z ekstremizmu realizowane w UE wykorzystują różne metody i podejścia. Z jednej strony jest to zaleta, ponieważ różnorodność metod i podejść jest kluczowa do spełnienia potrzeb różnych grup docelowych, z drugiej jednak to zróżnicowanie utrudnia osiągnięcie i utrzymanie jednolitych standardów.⁸⁹ Opracowany w 2017 r. raport z oceny działania niemieckiego Centrum Doradztwa w Dziedzinie Radykalizacji stwierdza, że organizacje CSO świadczące usługi doradcze i realizujące programy wyjścia różnie definiują „przypadek” i „sukces”⁹⁰ i w inny sposób podchodzą do doradztwa.⁹¹ Mimo różnic w metodach prowadzenia programów wyjścia, wszystkie organizacje CSO bazują na tych samych zasadach komunikacji, prowadząc każde spotkanie w sposób nieoceniający i niekonfrontacyjny, z poszanowaniem praw i godności człowieka.

Z przeprowadzonych wywiadów i ankiet wynika, że w przeważającej części autonomicznych programów wyjścia prowadzonych przez organizacje CSO z uczestnikami pracuje się **indywidualnie**. Większość z nich wymaga działań interdyscyplinarnych dopasowanych do konkretnych potrzeb. Faza wstępna tych działań obejmuje budowanie relacji i ocenę potrzeb uczestnika z różnych perspektyw, jak pokazano na ilustracji 4.

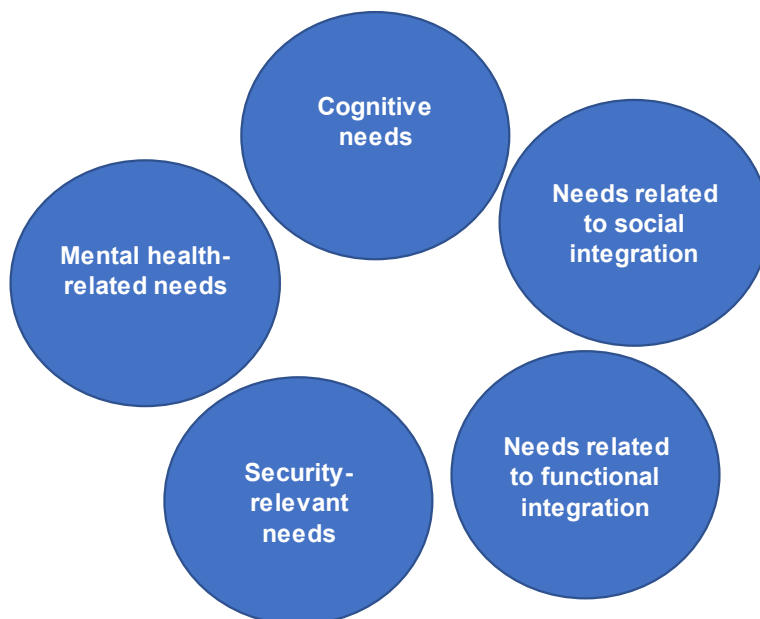
⁸⁸ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2022.

⁸⁹ Koehler, 2015.

⁹⁰ Uhlmann, 2017.

⁹¹ Koehler, 2015.

Ilustracja 4: Potrzeby uczestnika programu wyjścia zidentyfikowane i adresowane podczas interdyscyplinarnych interwencji przeprowadzanych przez CSO

W ramach interdyscyplinarnych działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu adresowane są następujące potrzeby:

- **Potrzeby związane ze zdrowiem psychicznym:** potrzeba leczenia psychicznego zidentyfikowana na podstawie nadużywania substancji, traumy, stresu pourazowego lub innych kwestii związanych ze zdrowiem psychicznym.
- **Potrzeby poznawcze:** mogą obejmować potrzebę omówienia pytań dotyczących religijnej lub politycznej ideologii promującej przemoc, potrzebę wzmocnienia umiejętności krytycznego myślenia itd.
- **Potrzeby związane z reintegracją funkcjonalną:** potrzeba znalezienia mieszkania, edukacji, zatrudnienia, pomocy finansowej, usunięcia tatuażu, zmiany miejsca zamieszkania, pomocy w załatwieniu spraw administracyjnych itd.
- **Potrzeby związane z reintegracją społeczną:** mogą obejmować konieczność zbadania byłych lub obecnych sieci prospołecznych celem (ponownego) przyłączenia się do nich, ocenę i wzmocnienie więzi rodzinnych (jeśli rodzina zostanie uznana za czynnik oddziałujący pozytywnie na proces reintegracji). Niezbędne może również okazać się zidentyfikowanie przeszkód utrudniających reintegrację społeczną, np. stopnia izolacji i stygmatyzacji, oraz zbadanie umiejętności społecznych, umiejętności radzenia sobie z gniewem i konfliktami itd.
- **Potrzeby związane z bezpieczeństwem:** ocena zagrożenia zarówno dla uczestnika (np. ze strony członków byłej grupy), jak i ze strony uczestnika.

W oparciu o wyniki analizy potrzeb tworzony jest indywidualny, **interdyscyplinarny plan interwencji**⁹² i wyznaczany jest opiekun lub mentor. Plan interwencji może obejmować usługi materialne i niematerialne.⁹³ Za usługi materialne uznaje się wsparcie instrumentalne, takie jak zapewnienie transportu oraz pomoc w zmianie miejsca zamieszkania, znalezieniu mieszkania czy pracy, usunięciu tatuażu czy załatwieniu spraw urzędowych. Usługi niematerialne to wsparcie psychospołeczne, doradztwo, szkolenia wspomagające rozwój umiejętności itd. Opiekun przypadku – główna osoba kontaktowa dla uczestnika programu – odpowiada za monitorowanie wdrażania planu interwencji. Opiekun jest też odpowiedzialny za zarządzanie zasobami i umożliwienie uczestnikowi korzystania z różnych usług. Jeśli danej potrzeby nie da się spełnić

⁹² W wywiadach i ankietach praktycy realizujący programy wyjścia często używają terminów „podejście systemowe” lub „podejście holistyczne” w odniesieniu do kompleksowej oceny potrzeb i zasobów oraz interdyscyplinarnego planu interwencji.

⁹³ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

za pośrednictwem wewnętrznych zasobów organizacji, opiekun kontaktuje się z zewnętrznymi dostawcami usług. Wówczas nadzoruje cały proces i gromadzi wszelkie informacje związane z danym przypadkiem. Większość podmiotów realizujących działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu wyznacza interdyscyplinarne zespoły, w skład których wchodzi różni specjaliści – edukatorzy społeczni, eksperci z dziedziny nauk społecznych, psychologowie, doradcy systemowi i pracownicy socjalni.⁹⁴ Jeśli organizacja zajmuje się osobami z brutalnych środowisk islamistycznych, do zespołu mogą również dołączyć religioznawcy, politolodzy, teologowie czy znawcy islamu. W przypadku niektórych programów jako mentorzy zatrudniani są także byli członkowie brutalnych ugrupowań ekstremistycznych.

Programy wyjścia prowadzone przez organizacje CSO obejmują różne **usługi niematerialne** realizowane w szerokim zakresie podejść metodologicznych. Każde podejście odnosi się do ideologii ekstremistycznej w inny sposób. W niektórych interwencjach główną rolę odgrywa **składowa ideologiczna**, w związku z czym większy nacisk kładziony jest na działania rozwijające umiejętności krytycznego myślenia i refleksji, umiejętność korzystania z mediów itd. W przypadku brutalnych ekstremistów kierujących się pobudkami religijnymi interwencje mogą dodatkowo obejmować porady w kwestiach religijnych, dyskusje teologiczne z wykorzystaniem świętych pism i kontekstu historycznego, debaty z przedstawicielami różnych religii itd. Celem takich interwencji jest wsparcie uczestników w ich wysiłkach na rzecz zdystansowania się od spolaryzowanych narracji oraz promujących przemoc poglądów religijnych i politycznych. Przykładami takich interwencji są austriacki program DERAD, belgijski CEAPIRE i francuski PAIRS. Pozostałe programy albo nie obejmują składowej ideologicznej, albo dostosowują ją do indywidualnych potrzeb klientów, często angażując do tego podmioty zewnętrzne (np. ekspertów, liderów religijnych czy organizacje zajmujące się doradztwem teologicznym i konsultacjami teologicznymi). W raporcie z analizy 13 niemieckich programów wyjścia finansowanych przez państwo praktycy podkreślają, że dyskusja teologiczna jest „nieodłącznym elementem działań”, jednak najpierw należy zadbać o podstawowe potrzeby.⁹⁵

Jak wspomniano powyżej, w większości programów wyjścia realizowanych przez organizacje CSO z uczestnikami pracuje się indywidualnie. Niektóre organizacje CSO jednak oferują również **programy grupowe**. Działania edukacyjne i szkolenia rozwijające umiejętności są zwykle prowadzone w grupach. Edukacja obejmuje wychowanie obywatelskie i nauki o demokracji.⁹⁶ Szkolenia rozwijające umiejętności skupiają się na nauce kontrolowania gniewu,⁹⁷ radzenia sobie w sytuacjach konfliktowych i komunikacji bez przemocy oraz na poprawie umiejętności społecznych. Przykładowo w ramach austriackiego programu DERAD oprócz rozmów indywidualnych i innych działań ze skazanymi terrorystami islamskimi i zagranicznymi bojownikami terrorystycznymi w więzieniach organizowane są dyskusje grupowe na temat praw człowieka i wychowania obywatelskiego.⁹⁸

Do metod najczęściej wymienianych przez organizacje CSO pracujące z uczestnikami w trybie indywidualnym należą doradztwo, mentoring, rozmowy motywacyjne i prace biograficzne, przy czym najpopularniejsze jest **doradztwo** (psychologiczne, psychospołeczne, psychoterapeutyczne i systemowe). W wywiadach i odpowiedziach na ankiety często pojawiały się również **mentoring**, poradnictwo i coaching.

Niektóre organizacje (np. LSE w Holandii, Aggredi i Exit 2020 w Finlandii, Exit Germany w Niemczech i Exit Sweden w Szwecji) zatrudniają byłych ekstremistów jako mentorów, aby zdobyć zaufanie uczestników i przedstawić im wzór do naśladowania. Exit Sweden pracuje z klientami w układzie trójstronnym: klienta wspiera dwuosobowy zespół składający się ze specjalisty (może to być pracownik socjalny, psycholog lub

⁹⁴ Costa i in., 2021, oraz zbiór danych pierwotnych zgromadzonych na potrzeby niniejszego opracowania (wywiady i ankiety).

⁹⁵ Figlestahler i Schau, 2021, str. 33.

⁹⁶ Costa i in., 2021.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Witryna organizacji: <https://www.derad.at/>. Omówienie praktyk bazuje na następującym opisie (ostatnia aktualizacja: 2019): https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-practices/de-radicalisation-prisons_en.

edukator społeczny) oraz przeszkolonego byłego ekstremisty, z których jeden przyjmuje rolę osoby kontaktowej i opiekuna. Takie podejście przynosi wiele korzyści: z jednej strony zapewnia doświadczenie zawodowe i umiejętności specjalistyczne, z drugiej – wiarygodność i znajomość środowisk ekstremistycznych i ich dynamiki. Według uczestników programów wyjścia pierwsze spotkanie, na którym nikt nikogo nie osądza, wspólna przeszłość z mentorem wywodzącym się ze środowiska ekstremistycznego oraz nieformalna rozmowa to kluczowe elementy wpływające na chęć zmiany na lepsze.⁹⁹

Spośród 15 organizacji CSO z Niemiec, Szwecji i Finlandii, z którymi przeprowadzono wywiad lub ankietę, 5 wykorzystuje **rozmowy motywacyjne** podczas pracy z klientami. Rozmowa motywacyjna to praktyka oparta na dowodach,¹⁰⁰ „bezpośredni, ukierunkowany na klienta sposób udzielania porad w celu zachęcenia go do zmiany postępowania poprzez identyfikację i rozwiązywanie problemów związanych z ambiwalencją”.¹⁰¹ W kontekście działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu takie podejście jest preferowane wobec osób, które mają ambiwalentny stosunek do zmian, oraz osób, które są bardziej oporne, rozgniewane lub niechętne zmianom”.¹⁰²

Prace biograficzne/narracyjne mogą być prowadzone zarówno w środowisku więziennym, jak i poza nim. Z tej metody korzystają austriacki projekt Kompass oraz niemieckie programy Exit Germany i VPN. Mimo różnic w sposobie przeprowadzania analizy biograficznej przez praktyków, istnieją pewne wspólne elementy umożliwiające budowanie spójnej narracji życiowej obejmującej ekstremistyczną przeszłość uczestnika, zachęcające do refleksji nad swoimi decyzjami o przyłączeniu się do ruchu ekstremistycznego i aktywnej działalności ekstremistycznej (i wzięcia za nie odpowiedzialności) oraz do konstruktywnego planowania przyszłości. W programie Exit Germany prace biograficzne są wspomagane przez nagrywanie filmów wideo, robienie zdjęć lub pisanie artykułów, które ułatwiają uporządkowanie myśli i refleksję nad nimi. Z kolei organizacja VPN opracowała własną metodę pracy z osadzonymi, nazywaną „Nauka odpowiedzialności” (Verantwortungspädagogik®).¹⁰³ To oparte na akceptacji, niekonfrontacyjne podejście ułatwia zrozumienie przeszłych działań i wyjaśnienie przeszłych decyzji bez ich oceniania.¹⁰⁴ Umożliwia również pracę nad realizacją celów życiowych i budową pozytywnych relacji społecznych. Zależnie od potrzeb i charakterystyki osoby skazanej interwencja jest przeprowadzana w sposób indywidualny lub w grupie.

Programy wsparcia w zakresie wychodzenia z ekstremizmu i nowe praktyki

Programy wsparcia w zakresie wychodzenia z ekstremizmu, jak pokazano na ilustracji 1, to oparte o indywidualne potrzeby „szczególne metody i strategie”¹⁰⁵ istotne dla resocjalizacji lub reintegracji osób należących do brutalnych środowisk ekstremistycznych. Przykładowo niektórzy klienci mogą potrzebować wsparcia w zakresie zdrowia psychicznego, np. **leczenia uzależnienia lub traumy**. Inni mogą odnieść korzyści z **warsztatów edukacyjnych bądź szkoleń zawodowych**. Tego typu pomoc jest oferowana zarówno przez organizacje CSO, jak i instytucje państwowe. Jeśli dana metoda lub interwencja nie jest objęta standardowym pakietem narzędzi organizacji realizującej program wyjścia, klienta należy skierować do organizacji zewnętrznej lub zewnętrznego dostawcy usług.

⁹⁹ Christensen, 2015.

¹⁰⁰ Clark, 2019.

¹⁰¹ Rollnick i Miller, 1995.

¹⁰² Clark, 2019, str. 47.

¹⁰³ Zob. <https://violence-prevention-network.de/extremismus/intervention/?lang=en>.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2017, str. 2.

Istnieją obiecujące dowody, że pewne metody i praktyki rzadko stosowane w odniesieniu do osób należących do brutalnych środowisk ekstremistycznych mogą się przydać w resocjalizacji lub reintegracji. W ostatnich latach zauważono wzrost zainteresowania badaniem potencjału **sprawiedliwości naprawczej** w walce z brutalnym ekstremizmem i terroryzmem.¹⁰⁶ Interwencje w ramach sprawiedliwości naprawczej zastosowane niedawno wobec sprawców przestępstw o charakterze terrorystycznym we Włoszech, Kraju Basków i Irlandii Północnej miały formę spotkań ofiar ze sprawcami, prowadzonych wśród więźniów programów skupienia uwagi na ofierze popełnionego przestępstwa oraz interwencji społecznych.¹⁰⁷ Dodatkowo niektóre organizacje CSO wdrażają praktyki sprawiedliwości naprawczej w pracy z klientami z brutalnych środowisk ekstremistycznych (przykładem może być program Finnish Exit 2020 realizowany przez Deaconess Foundation).¹⁰⁸

Coraz większym zainteresowaniem cieszą się również **interwencje online**. Ponieważ (samo-)radykalizacja i rekrutacja przez Internet są coraz powszechniejsze, konieczne jest opracowanie innowacyjnych rozwiązań i nowych metod. Niektóre organizacje CSO już zaczęły świadczyć usługi online, oferując konsultacje przez czat lub pocztę elektroniczną. Wymaga to zrozumienia, jakie kanały komunikacji są preferowane przez określone grupy docelowe. Inne inicjatywy chcą docierać do młodych ludzi już zradykalizowanych lub zagrożonych radykalizacją i oferować im wsparcie.

Przykładem jest niemiecka inicjatywa internetowa German Streetwork@online, której grupą docelową są nastolatki i młodzi dorośli z obszaru Berlina, narażeni na radykalizację ze strony islamistów.¹⁰⁹ W ramach tej inicjatywy aktywnie działającej na platformach internetowych, takich jak Facebook, Instagram i TikTok, tworzone są treści powiązane z bieżącymi wydarzeniami oraz tematami, które mogą zainteresować grupę docelową. Młodzi ludzie mogą skontaktować się z organizacją za pośrednictwem czatów na różnych platformach, zaś sama organizacja stara się też proaktywnie uczestniczyć w dyskusjach w komentarzach pod różnymi wątkami. W konwersacjach z grupą docelową praktycy działający w ramach tej inicjatywy stosują podejście systemowe, zachęcając użytkowników do zastanowienia się nad swoimi poglądami i działaniami. W razie potrzeby poszczególne osoby są kierowane do odpowiednich specjalistów.

Innym przykładem inicjatywy online jest niemiecki projekt Prisma Online. W ciągu 5 lat trwania projektu opracowano i przetestowano kilka internetowych metod „inicjowania procesu dystansowania się od ideologii wśród sympatyków nowej prawicy, osób określających się jako nowa prawica oraz osób, które poprzez swoje zachowanie starają się utożsamić z nową prawicą”.¹¹⁰

Programy wsparcia dla zainteresowanych osób

Innym ważnym obszarem drugo- i trzeciorzędowego zapobiegania radykalizacji w Europie, w którym ważną rolę odgrywają organizacje CSO, jest zapewnianie wsparcia osobom zainteresowanym (jak pokazano na ilustracji 1). Grupą docelową są tu rodzice lub krewni osób radykalizujących się, należących do brutalnych ugrupowań ekstremistycznych lub zaangażowanych w (brutalne) akty ekstremistyczne.¹¹¹ Do grupy tej należą także rodziny, w których dzieci radykalizują się przez Internet, zostały zwerbowane przez krajowe lub zagraniczne organizacje terrorystyczne bądź planują lub odbyły podróż za granicę celem przyłączenia się do grup bojowników, jak również rodziny, w których dzieci wróciły z takiej podróży bądź zginęły w jej wyniku. Dodatkowo ze wsparcia mogą korzystać wszyscy ci, którzy w swoim otoczeniu prywatnym lub zawodowym

¹⁰⁶ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020c.

¹⁰⁷ Biffi, 2021.

¹⁰⁸ Informacje na podstawie danych pierwotnych zgromadzonych na potrzeby niniejszego opracowania (ankiety).

¹⁰⁹ Zob. <https://www.streetwork.online/>.

¹¹⁰ Zob. <https://prisma.online/ueber-uns/>.

¹¹¹ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

mają kontakt ze zradykalizowanymi osobami (np. nauczyciele, trenerzy sportowi, osoby pracujące z młodzieżą).

Typowym przykładem osoby zainteresowanej jest członek rodziny, który obawia się, że jeden z jego krewnych radykalizuje się. W takich przypadkach głównym **celem** wsparcia jest zapewnienie rodzinie wszelkiej pomocy, która jest niezbędna, aby ułatwić danej osobie wycofanie się z działalności ekstremistycznej. Innymi słowy, wsparcie ma na celu umożliwienie członkom rodziny i przyjaciołom zostania „mentorami, którzy pomogą zradykalizowanej osobie podejmować właściwe wybory”,¹¹² a tym samym w pośredni sposób ułatwią jej wyjście z ekstremizmu. Interwencje mogą być przeprowadzane indywidualnie lub w grupach (np. grupy wsparcia dla rodziców) i mają różną formę, najczęściej poradnictwa rodzinnego.

Zadania **poradnictwa rodzinnego** zależą od kontekstu i mogą obejmować:

- Psychoedukację członków rodziny celem zwiększenia ich wiedzy o procesach radykalizacji zarówno w ujęciu ogólnym, jak i pod kątem konkretnego środowiska (kontekst ideologiczny, formy rekrutacji w Internecie i w terenie, samoradykalizacja przez Internet itd.).
- Dostarczenie informacji o stanie prawnym, jeśli jest to potrzebne (np. jeśli osoba zradykalizowana popełniła przestępstwo).
- Zapewnienie pomocy psychospołecznej celem zmniejszenia stresu, uczucia bezradności i możliwego uczucia stygmatyzacji.
- Zapobieżenie eskalacji konfliktu pomiędzy członkami rodziny a osobą zradykalizowaną, rozwijanie umiejętności komunikacji i wzmacnianie więzi w rodzinie.
- Zachęcenie rodziny do wyszukania i angażowania się w działalność pozytywnych sieci społecznych celem zainicjowania procesu wyjścia z ekstremizmu lub zapobieżenia radykalizacji.
- Identyfikację możliwych przeszkód, które mogłyby zwiększyć podatność rodziny lub zaburzyć proces interwencji. Do przeszkód takich należą destrukcyjna dynamika rodziny, wzajemne żale, problemy społeczno-ekonomiczne oraz brak zatrudnienia, wykształcenia i kontaktów społecznych.¹¹³

Sposób porozumiewania się z osobą zradykalizowaną ma kluczowe znaczenie. Z tego powodu usługi doradcze zwykle obejmują wsparcie psychospołeczne i edukację ukierunkowaną na rozwijanie komunikacji niekonfrontacyjnej i wzmacnianie umiejętności słuchania, jak również budowanie autorytatywnego stylu rodzicielstwa. Ten styl promuje prawidłową równowagę między zaspokajaniem potrzeb młodej osoby zradykalizowanej a wyznaczaniem i utrzymywaniem granic.¹¹⁴

Znajdujące się w Saksonii-Anhalt niemieckie Centrum Kompetencji dla Rodziców Prawicowych Ekstremistów¹¹⁵ doradza rodzicom, których dzieci są narażone na radykalizację lub zostały zradykalizowane przez brutalne ugrupowania ekstremistyczne związane ze skrajną prawicą. Jego celem jest ułatwienie wycofania się z działalności ekstremistycznej i ochrona dzieci i młodzieży przed radykalizacją w kierunku skrajnej prawicy. Na swojej stronie internetowej organizacja podkreśla, że świadczone przez nią usługi są bezpłatne, poufne i niezależnie od instytucji państwowych.¹¹⁶

Niemieckie ogólnokrajowe Centrum Poradnictwa Hayat również świadczy darmowe i poufne usługi doradcze rodzinom, których członkowie są zagrożeni radykalizacją, zostali zradykalizowani przez salafitów bądź chcą dołączyć lub już dołączyli do bojówek islamskich.¹¹⁷ Celem tych usług jest wsparcie rodzin i zapewnienie możliwości deradykalizacji. Podobne usługi dla zainteresowanych osób są świadczone przez obsługiwane przez VPN centra poradnictwa w Bawarii, Berlinie, Saksonii i Hesji.

¹¹² Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019, str. 462.

¹¹³ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

¹¹⁴ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019, str. 468.

¹¹⁵ Nazwa w języku niemieckim: Kompetenzstelle Eltern und Rechtsextremismus.

¹¹⁶ Zob. <https://www.miteinander-ev.de/kompetenzstelle-eltern-und-rechtsextremismus-ker/>.

¹¹⁷ Zob. <https://hayat-deutschland.de/hayat/>.

Programy wsparcia dla rodzin prowadzone przez organizacje CSO zwykle bazują na schemacie, w którym **pierwszy kontakt** inicjowany jest przez zainteresowanego członka rodziny. Z tego powodu, aby dotrzeć do swoich grup docelowych, organizacje reklamują swoje usługi w różny sposób – w Internecie oraz w mediach lokalnych, regionalnych i ogólnokrajowych. Coraz częściej stosowaną praktyką jest stworzenie bezpłatnych **infolinii** stanowiących pierwszy punkt kontaktu i rozpowszechnienie informacji o nich. Wszystkie te infolinie oferują bezpłatne, poufne porady, dokonują oceny potrzeb i w razie potrzeby kierują osoby zainteresowane do odpowiednich programów/instytucji. Niektóre infolinie są ukierunkowane na konkretne środowiska religijne (jak w Holandii czy Niemczech), inne udzielają porad niezależnie od ideologii (np. w Szwecji).

W Holandii ogólnokrajowa infolinia dla rodziców, oferująca usługi poradnictwa i w razie potrzeby kierująca zainteresowanych do instytucji opieki lub innych organów, jest obsługiwana przez Stowarzyszenie Społeczności Marokańskich^{118.119} W Szwecji w 2017 roku powstała obsługiwana przez organizację CSO Rådä Barnen (Na Ratunek Dzieciom)¹²⁰ ogólnokrajowa infolinia Orostelefonen oferująca porady i kierująca zainteresowane osoby do organizacji partnerskich. W Niemczech istnieje kilka obsługiwanych przez organizacje CSO bezpośrednich infolinii dla rodzin i osób ze środowisk ekstremistycznych.

Inną ważną grupą docelową usług wsparcia są **specjaliści** mający styczność z osobami zradykalizowanymi (np. nauczyciele, pracownicy socjalni, funkcjonariusze policji i służb więziennych czy kuratorzy). Wiele organizacji CSO działających w tym obszarze oferuje konsultacje oraz organizuje wydarzenia informacyjne i szkolenia dla praktyków. Przykładowo niemiecka organizacja CSO Legato oprócz wsparcia dla rodzin i działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu oferuje także konsultacje konkretnych przypadków, grupy dyskusyjne oraz nieformalne spotkania networkingowe dla pracowników służb więziennych i kuratorskich.¹²¹ Na żądanie organizacje te prowadzą szkolenia dostosowane do konkretnych potrzeb funkcjonariuszy obu służb.

IV. Obszary i formy współpracy pomiędzy organizacjami CSO a organami państwowymi podczas realizacji działań na rzecz wyjścia z ekstremizmu

Organizacje CSO działające na rzecz wychodzenia z ekstremizmu współpracują z organami państwowymi na wiele sposobów. Ten rozdział skupia się na obszarach, w jakich organizacje CSO prowadzące autonomiczne programy wyjścia współdziałają z instytucjami państwowymi. Opisuje kluczowe obszary i formy współpracy, podkreślając wyzwania, wnioski i inspirujące praktyki. Omówione zostaną następujące kwestie: (1) kształtowanie polityk, (2) finansowanie i stabilność finansowa, (3) budowa potencjału i wymiana wiedzy, (4) kierowanie przypadków, (5) zarządzanie przypadkami, (6) reintegracja po zwolnieniu z więzienia oraz (7) współpraca w sytuacjach związanych z bezpieczeństwem.

(1) Kształtowanie polityk

Współpraca między organizacjami CSO a państwem w zakresie działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu jest uznawana za pożądane i efektywne podejście, zarówno na poziomie krajowym, jak

¹¹⁸ Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders, SMN.

¹¹⁹ Zbiór praktyk RAN: zob. https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-practices/smn-helpline_en.

¹²⁰ Zob. <https://www.raddabarnen.se/rad-och-kunskap/foralder/orostelefonen/>.

¹²¹ Zob. <https://legato-hamburg.de/>.

i unijnym.¹²² Współpraca ta ma kluczowe znaczenie, ponieważ wraz ze zmianą zagrożenia ze strony brutalnych środowisk ekstremistycznych muszą zmieniać się i polityki. Decydenci polityczni są jednak zalewani ogromem informacji z przeróżnych dziedzin. Nadanie priorytetu polityce zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi wymaga konkurowania z innymi politykami i programami, które także potrzebują finansowania i są równie ważne. Organizacje CSO ogrywają ważną rolę w informowaniu o polityce i przepisach, służą jako **mechanizmy wczesnego ostrzegania** i kształtują przyszłość programów wyjścia. Dodatkowo CSO dostarczają cennych informacji zwrotnych na temat **wykonalności** proponowanych programów lub projektów oraz skutków proponowanych zmian w prawie.

Zaproszenie organizacji CSO do przedstawienia swojego dorobku może przynieść korzyści, tak samo jak inicjowanie przez CSO kontaktu z decydentami politycznymi w celu podzielenia się poglądami na temat bieżących wydarzeń i zidentyfikowania przyszłych potrzeb. Pracownicy CSO działają u podstaw, dzięki czemu dobrze wiedzą, jak pracować ze społecznościami i tworzyć z nimi długotrwałe relacje. Są też dobrze przygotowani, aby identyfikować i oceniać nowe potencjalne i wyłaniające się zagrożenia, takie jak powstawanie nowych brutalnych ideologii. Z tego powodu organizacje CSO mogą jako pierwsze sygnalizować nowe wyzwania i wskazywać zasoby, jakich brakuje w społecznościach, a jakie decydenci mogliby zapewnić.

Jedną z najpilniejszych kwestii, które praktycy CSO wskazują jako wymagające bardziej systemowego podejścia, jest kwestia **wymiany informacji**. Stworzenie ram politycznych zapewniających łatwe i bezpieczne dzielenie się informacjami ma najwyższy priorytet zarówno dla organizacji CSO, jak i organów ścigania. Ogromne wyzwania związane z kwestiami prawnymi różnią się w zależności od kraju i mają bezpośredni wpływ na współpracę między organizacjami CSO a instytucjami państwowymi. Do innych wymienianych problemów należą ochrona świadków, umowy dotyczące wykorzystywania i ujawniania danych oraz ogólne rozporządzenie o ochronie danych (RODO). Dodatkowo występuje również szerszy problem, jakim jest werbowanie członków w Internecie oraz coraz większa dostępność w nim treści o charakterze terrorystycznym.¹²³

(2) Finansowanie i stabilność finansowa

Stabilne, długoterminowe finansowanie, jeśli jest dostępne, umożliwia organizacjom CSO skupienie się na rozwoju i ulepszaniu programów przynoszących korzyści społecznościom lokalnym i społeczeństwu jako całości. Niestety wiele organizacji CSO ma problem z dostępem do stałego finansowania. Ze względu na charakter działalności organizacji jej pracownicy często pracują poza standardowymi godzinami pracy, a sama praca może czasami być wymagająca fizycznie i psychicznie. Niekorzystne godziny pracy i niskie

Inspirująca praktyka

Exit Sweden, Szwecja: Organizacja Exit Sweden została przedstawiona jako przykład w szwedzkim narodowym planie działań (2010–2011). Według jej byłego dyrektora organizacja ta została również zaproszona do komitetu ekspertów zajmującego się walką z radykalizmem i brutalnym ekstremizmem w Szwecji.¹²⁴ Udało jej się przekonać decydentów politycznych optujących za delegalizacją organizacji rasistowskich, że takie postępowanie tylko je ośmieli, ponieważ widziała już takie przypadki podczas swojej pracy z klientami i w społecznościach. Tego typu wkład przynosi ogromne korzyści podczas prac nad politykami przeciwdziałania brutalnemu radykalizmowi.

¹²² Korn, 2016.

¹²³ Komisja Europejska, 2021.

¹²⁴ Osobista rozmowa z Robertem Örellem, byłym dyrektorem Exit Sweden, z dnia 1 grudnia 2021 r.

zarobki sprawiają, że rotacja pracowników jest bardzo duża.¹²⁵ Ponieważ programy wyjścia są z założenia długoterminowe i wymagają specjalistycznej wiedzy i umiejętności, utrata doświadczonych pracowników wpływa na skuteczność działań.

W krajach europejskich darowizny od osób prywatnych rzadko wystarczają na sfinansowanie programu wyjścia. Z tego powodu organizacje CSO zajmujące się pomocą w wychodzeniu z ekstremizmu są **częściowo lub w całości finansowane przez państwo**. Fundusze są otrzymywane z różnych szczebli (samorząd lub rząd, bądź, w przypadku Niemiec, władze lokalne, państwowe lub związkowe) oraz różnych departamentów (np. ministerstwo sprawiedliwości, opieka społeczna lub urząd ds. dzieci i młodzieży). Organizacje CSO mogą również pozyskiwać finansowanie ze źródeł pozarządowych, np. z funduszy unijnych. Chociaż finansowanie z wielu źródeł jest korzystne, może prowadzić do tarć, jeśli priorytety rządu różnią się od priorytetów zewnętrznego źródła finansowania. Niektóre organizacje CSO oferują płatne usługi ściśle powiązane ze swoją podstawową działalnością, takie jak szkolenia i warsztaty edukacyjne, badania i publikacje.¹²⁶

Warto zauważyć, że zwiększenie finansowania może wiązać się z dodatkowymi wymaganiami w zakresie dokumentacji, ocen zewnętrznych czy rozliczalności. W niektórych przypadkach może również prowadzić do zmniejszenia się **elastyczności programu**. Jak zaobserwował jeden z praktyków CSO, jeśli finansowanie wiąże się z koniecznością świadczenia konkretnych usług, a nie jest zapewniane w formie budżetu do rozdysponowania wedle uznania CSO, elastyczność działania jest ograniczona i nie zawsze można w wystarczającym stopniu zaspokoić zmieniające się potrzeby klientów.

Dodatkowo zależność organizacji CSO od finansowania ze strony państwa może wpływać na jej wizerunek jako neutralnego i niezależnego podmiotu. Wymóg zachowania przejrzystości struktur organizacyjnych oraz konieczność składania raportów sponsorowi stoją w sprzeczności z zasadami **zachowania poufności**, jak również prawnym i etycznym obowiązkiem CSO ochrony danych uczestników programu.¹²⁷ Niektóre społeczności mogą również sceptycznie podchodzić do programów wyjścia finansowanych przez rząd i całkiem rezygnować z oferowanego przez nie wsparcia. Kluczem do rozwiązania tego problemu jest przejrzyste postępowanie zarówno względem klienta, jak i państwa finansującego program.

Wychodzenie z ekstremizmu to proces długoterminowy, w którym klienci potrzebują wsparcia ze strony organizacji przez potencjalnie wiele lat. Sytuację pogarsza fakt, że organizacje CSO borykają się z niepewnością finansowania, co **utrudnia długoterminowe planowanie i obniża bezpieczeństwo finansowe**.¹²⁸ W wywiadach i ankietach kilka organizacji CSO stwierdziło, że ma problem ze stabilnością finansową. Jeden z praktyków CSO zauważył, że finansowanie jest jednym z kluczowych czynników wpływających na strategię działań CSO. Strategie te są stale dostosowywane, aby organizacje mogły dotrzeć do klientów/grup docelowych, na które są ukierunkowane, co czasami koliduje z preferowanym kierunkiem politycznym.

Inny praktyk pokreślił, że finansowanie oparte na rozliczeniu godzinowym, a nie na opłacie ryczałtowej za projekt, niepotrzebnie utrudnia pracę. Przedstawił również pozytywny przykład ilustrujący zmiany wprowadzone po uwidocznieniu tego problemu, mające na celu lepsze dostosowanie przepływu pracy w organizacji.

Wiele organizacji CSO żali się również na nadmierne **obciążenie administracyjne**. Ilość czasu i wysiłków poświęconych na zdobywanie funduszy i odnawianie umów finansowania jest kolejnym dużym wyzwaniem pochłaniającym czas i zasoby, które można by było wykorzystać na pracę z grupami docelowymi.

¹²⁵ Hecker, 2021.

¹²⁶ Koehler, 2017a.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Figlestahler i Schau, 2020.

Dodatkowo w Niemczech, gdzie o finansowanie państwowe walczy duża liczba organizacji CSO, **konkurencja** może zmniejszać chęć współpracy. A ponieważ organizacje CSO efektywnie uzupełniają swoje działania, współpraca taka jest czymś pożądanym.

Jednocześnie decydenci polityczni często nie wiedzą, jakie partnerskie organizacje CSO wybrać i jak sprawdzić, czy są one godne zaufania, wiarygodne i rzetelne. Z tego powodu finansowanie jest często przyznawane pod pewnymi warunkami, co może ograniczać elastyczność i autonomię programów wyjścia prowadzonych przez CSO.

Procesy i kryteria wyboru partnerskiej organizacji CSO mogą się też różnić od kontekstu. W przypadku organizacji CSO niezwykle ważne są **przejrzystość i rozliczalność**. Organizacje te muszą dbać o przejrzystość swoich działań i struktur swoich programów (np. źródeł i wykorzystania finansowania, powiązań, metod pracy i doświadczenia zawodowego).¹²⁹ Raport niezależnego eksperta lub podmiotu, oceniający pracę organizacji, może być źródłem odniesienia podkreślającym osiągnięcia i jakość działania i jasno identyfikującym obszary kompetencji. Według Koehlera (2020) „przejrzystość procesów, finansowania, struktury organizacyjnej i innych aspektów programu ma kluczowe znaczenie dla zdobycia zaufania nie tylko potencjalnych uczestników, ale również sponsorów i w końcu opinii publicznej, wiodących specjalistów i władz lokalnych, z których wszyscy są niezbędni dla sukcesu programu”.¹³⁰

(3) Budowa potencjału i wymiana wiedzy

Budowa potencjału to „proces tworzenia i wzmocnienia umiejętności, instynktów, możliwości, procedur i zasobów niezbędnych organizacjom i społecznościom do przetrwania, zaadaptowania się i rozwijania w szybko zmieniającym się świecie”¹³¹ zapewniający organizacjom stabilność działania. Organy państwowe zwykle mają stabilne finansowanie, ale – aby móc prowadzić skuteczne programy trzeciorzędowego zapobiegania radykalizacji – mogą potrzebować innych zasobów, takich jak umiejętności lub kontakty ze społecznościami lokalnymi. Jeśli dany organ państwowy nie ma wystarczającego potencjału, a potrzebuje pomocy w realizacji programu wyjścia, może zlecić przeprowadzenie interwencji organizacji CSO, która posiada odpowiednią wiedzę i doświadczenie w powiązanych dziedzinach (takich jak reintegracja byłych więźniów, praca z młodzieżą, działalność społeczna i humanitarna). Organizacje CSO mogą również wypełnić luki w wiedzy i możliwościach, jak również uzupełnić usługi oferowane przez organy państwowe. Według praktyków współpraca między organami państwowymi a organizacjami CSO będzie skuteczna tylko, jeśli organy państwowe będą postrzegać CSO jako równorzędnych partnerów. Tylko to zapewni zrównoważone i pełne szacunku współdziałanie.

W przypadku **generowania wiedzy** na temat zapobiegania radykalizacji i **dzielenia się nią** kluczową rolę odgrywają zarówno organizacje CSO, jak i instytucje państwowe. Ponieważ organizacje CSO często mają mniej priorytetów i grup docelowych, mogą wyspecjalizować się w tym, co robią. Bliskość względem grup docelowych zapewnia organizacjom CSO praktyczną i gruntowną wiedzę na ich temat. Organizacje CSO często też widzą trendy w radykalizacji na długo, zanim zostaną one zauważone przez decydentów politycznych czy organy państwowe. Jak powiedział jeden z praktyków CSO, mocną stroną tych organizacji jest „szybkość reagowania”, ponieważ są one w stanie niemal od razu zidentyfikować i nazwać każdy nowy problem oraz odpowiednio na niego odpowiedzieć. Dodatkowo organizacje CSO potrafią spojrzeć na sytuację z innej strony, bardziej pod kątem psychospołecznym i edukacyjnym, a nie tylko pod kątem bezpieczeństwa i przepisów prawa.

Organizacje CSO **dzielą się swoją wiedzą** z różnymi podmiotami (np. instytucjami państwowymi,

¹²⁹ Koehler, 2017b.

¹³⁰ Koehler, 2020, str. 72.

¹³¹ ONZ, n.d. *Capacity-Building*.

społecznościami czy organizacjami badawczymi) i na różne sposoby. Niektóre organizacje CSO stworzyły własne centra eksperckie i gromadzą oraz rozpowszechniają wiedzę w sposób systemowy (np. w formie raportów i publikacji). Niestety nie wszystkie CSO dysponują odpowiednią liczbą personelu, który mógłby się zająć zbieraniem, rozpowszechnianiem i udostępnianiem wyników. Z tego powodu przy definiowaniu warunków przyznawania dotacji grantodawcy powinni uwzględnić jasne i proste wymogi generowania danych i dzielenia się zdobytą wiedzą oraz wspierać tworzenie ogólnokrajowych i lokalnych **sieci wymiany wiedzy i praktyk**. Przykładem może być model RAN na poziomie UE lub Krajowy Komitet Walki z Ekstremizmem Religijnym (BAG RelEx)¹³² w Niemczech. Dodatkowo udostępnianie publikacji w wersji online i papierowej oraz tworzenie angielskiej wersji językowej witryn ułatwia praktykom dostęp do informacji i ich wymianę na poziomie międzynarodowym.

Większość organizacji CSO dzieli się swoją wiedzą poprzez **szkolenia dla specjalistów**, którzy w swojej pracy mogą mieć styczność z osobami zradykalizowanymi. Kilku praktyków CSO zaobserwowało, że część **pracowników socjalnych** nie posiada wiedzy ani umiejętności niezbędnych do pracy z byłymi ekstremistami i obawia się ich tak bardzo, że przekazuje takie przypadki swoim kolegom po fachu, nie chcąc się w nie angażować. Zwiększenie liczby szkoleń i wzmocnienie współpracy pomiędzy organizacjami CSO a organami państwowymi może pomóc pokonać ten problem. Przykładowo w niektórych krajach, takich jak Holandia, pracownikom socjalnym zapewniono większą dostępność szkoleń na temat radykalizacji i brutalnego ekstremizmu, co doprowadziło do wzrostu liczby usługodawców. To z kolei stworzyło potrzebę opracowania standardów jakości dla takich szkoleń i praktyk.

Podobnie, dla części **funkcjonariuszy służb więziennych i kuratorskich** praca z osobami skazanymi za przestępstwa o charakterze ekstremistycznym stanowi duże wyzwanie. Z pewnością skorzystałoby oni ze szkoleń, które pomogłyby im lepiej zrozumieć tę grupę docelową i jej potrzeby.¹³³ Organizacje CSO organizują szkolenia dla personelu oraz instruktorów, przydatne zarówno w środowisku więziennym i nadzoru kuratorskiego, jak i podczas reintegracji.¹³⁴ Szkolenia te obejmują tematy takie jak zwiększanie świadomości, zwiększanie wiedzy, strategie komunikacji, brutalne środowiska ekstremistyczne, przesłanki, kompetencje kulturowe czy podejścia praktyczne. Idealnie byłoby, gdyby specjaliści pracujący dla organów państwowych lub zajmujący się pokrewnymi dziedzinami zdobywali ogólną wiedzę na te tematy w ramach bardziej zaawansowanych szkoleń z zakresu radykalizacji i wycofywania się z działalności ekstremistycznej.¹³⁵ Kilka organizacji CSO oferuje również szkolenia dla specjalistów z dziedziny pierwszo- i drugorzędowego zapobiegania radykalizacji.

Szkolenia dla nauczycieli i rozpowszechnianie wiedzy na poziomie społeczności pozwalają zwiększać świadomość na ten temat i ułatwiają rozpoznawanie wczesnych oznak radykalizacji.¹³⁶ Z kolei **podmioty lokalne i samorządy** mogą skorzystać na dostępnych online wskazówkach praktycznych i szkoleniach.¹³⁷

Podsumowując, organizacje CSO i organy państwowe mogą dzielić się wiedzą i korzystać nawzajem ze swoich umiejętności. Mają różne mocne strony i mogą w optymalny sposób uzupełniać swoje działania. Ogólnie rzecz biorąc, organy państwowe mają tendencję do zdobywania i przetwarzania wiedzy w bardziej systematyczny sposób (np. poprzez sympozja i szeroko zakrojone lub podłużne badania), co jednak jest czasochłonne. Posiadają one jednak zasoby umożliwiające powołanie do życia działu badawczego, współpracę z naukowcami akademickimi lub zatrudnienie analityków danych. Z drugiej strony organizacje CSO mają mniej interesariuszy, działają niezależnie i „u podstaw” oraz potrafią szybciej generować i rozpowszechniać wiedzę, choć często mają mniejszy zasięg. Większość organizacji CSO oferuje szkolenia

¹³² Zob. <https://www.bag-relex.de/en/homepage>.

¹³³ Williams, 2016; Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2018.

¹³⁴ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2018.

¹³⁵ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2018.

¹³⁶ Koehler, 2017a.

¹³⁷ Komisja Europejska, 2021.

praktyczne dla szerokiej gamy specjalistów, dotyczące znaczenia zwiększania świadomości i rozwoju umiejętności w pierwszo-, drugo- i trzeciorzędowym zapobieganiu radykalizacji.

Przykłady inspirujących praktyk

Federalny Urząd ds. Migracji i Uchodźców (BAMF, Bundesamts für Migration und Flüchtlinge), Niemcy: niemiecka sieć upowszechniania wiedzy opublikowała [Standardy doradztwa w środowisku \(potencjalnie\) zradykalizowanych islamistów](#), dokument zawierający klasyfikację i standardy podejść stosowanych podczas doradzania osobom z brutalnych środowisk islamistycznych.

Journal Exit-Deutschland, Niemcy:¹³⁸ W 2008 roku organizacja Exit Germany zaczęła regularnie wydawać czasopismo, którego celem było promowanie interdyscyplinarnej wymiany wiedzy między naukowcami akademickimi i praktykami z dziedziny deradykalizacji, ekstremizmu i kultury demokratycznej. Czasopismo to miało dwie części: naukowo-teoretyczną, w której swoje artykuły publikowali pracownicy akademicki i badacze, oraz praktyczną, w której praktycy pierwszej linii dzielili się swoimi doświadczeniami. Dodatkowo w czasopiśmie zamieszczano refleksje byłych ekstremistów na temat ich przeszłości, często bazujące na pracy biograficznej/narracyjnej przeprowadzonej przez organizację CSO.

Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE), Holandia: Organizacja LSE otworzyła centrum eksperckie, które podkreśla znaczenie gromadzenia i rozpowszechniania wiedzy, jak również oferuje innowacyjne usługi innym instytucjom. Centrum to wykorzystuje w badaniach i praktyce doświadczenie i wiedzę zdobyte przez lata pracy, przyczyniając się do rozwoju kompleksowego podejścia metodologicznego.

Fryshuset, Szwecja: przykład budowy sieci współpracy
Szwedzka organizacja CSO Fryshuset, realizująca program Exit Sweden, przez 3 lata gromadziła wiedzę od praktyków pracujących z różnymi grupami ekstremistycznymi (w tym brutalnymi ekstremistami, gangami, sektami, chuliganami i innymi grupami o charakterze destrukcyjnym). Część projektu poświęcona była rozwijaniu współpracy między CSO a różnymi interesariuszami zaangażowanymi w działania na rzecz zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi, ukierunkowane w szczególności na pomoc osobom zradykalizowanym w wycofaniu się z działalności ekstremistycznej. Do interesariuszy takich należały m.in. organy państwowe i instytucje publiczne, podmioty prywatne i inne organizacje CSO. W ramach projektu udało się stworzyć sieć, której członkowie spotykali się co dwa miesiące, aby wspólnie budować bazę wiedzy i ułatwić nawiązywanie kontaktów między uczestniczącymi organizacjami, instytucjami i organami. Spotkania te miały konkretne, aktualne i istotne tematy i obejmowały różne prezentacje tematyczne, pokazy wideo, przedstawienia teatralne i inspirujące praktyki. W każdym z nich uczestniczyło od 25 do 70 osób. Podczas wydarzeń i spotkań nawiązywano nieformalne relacje i więzi. Poruszając i omawiając istotne tematy w oparciu o różne doświadczenia, uczestnicy mieli okazję do refleksji i podzielenia się informacjami na temat stosowanych podejść zawodowych i instytucjonalnych oraz zdobytą wiedzą, w wyniku czego powstała wspólna baza wiedzy. To pomogło członkom sieci dowiedzieć się, jak działają inne instytucje i organizacje, jakie mają ramy oraz jakie są dostępne możliwości i zasoby. Udało się również nawiązać relacje zawodowe, które ułatwiły wzajemny kontakt w celu uzyskania porady lub współpracy w konkretnych przypadkach, a części uczestników udało się lepiej poznać aspekty instytucjonalne.

(4) Kierowanie przypadków

Organizacje CSO działające w środowisku otwartym mogą współpracować z różnymi organami państwowymi. Często zajmują się klientami skierowanymi do nich przez instytucje państwowe, mogą też

¹³⁸ Zob. <https://journal-exit.de/jahresbericht-2021/>.

kierować do nich swoich uczestników, aby ci mogli skorzystać z określonych usług. W wielu kontekstach taka współpraca ma charakter doraźny, co oznacza, że brak jest odpowiednich systemów i platform. Działania są koordynowane zależnie od potrzeb danego przypadku i w miarę ich pojawiania się. Naturalnie z czasem na bazie zdobytych w trakcie takiej współpracy doświadczeń formują się profesjonalne relacje i sieci, co ułatwia wspólną pracę.

Uczestnicy są kierowani do organizacji CSO przez różne organy państwowe, np. wymiar sprawiedliwości czy służby więzienne i kuratorskie. W niektórych przypadkach prokuratorzy kierują do organizacji CSO osoby po raz pierwszy objęte postępowaniem karnym. W innych to szkoły, gminy, ośrodki opieki społecznej czy ośrodki zdrowia psychicznego zauważają potrzebę wsparcia i polecają kontakt z organizacją CSO.

Organizacje CSO również mogą kierować swoich klientów do instytucji państwowych. Opiekun przypadku ocenia potrzeby uczestnika i wyszukuje zewnętrznych dostawców tych usług, których organizacja nie jest w stanie zapewnić we własnym zakresie. Opiekun pomaga nawiązać kontakt z instytucją państwową i monitoruje cały proces. Instytucje państwowe są dobrze przygotowane do świadczenia usług związanych z reintegracją funkcjonalną. Ośrodki pomocy socjalnej i placówki opiekuńcze zapewniają pomoc finansową i mieszkaniową. Placówki zdrowia psychicznego wspierają wyjście z uzależnienia lub traumy, jak również pomagają w ocenie i zaspokajaniu innych potrzeb związanych ze zdrowiem psychicznym. Urzędy pracy, biura pośrednictwa pracy i placówki edukacyjne pomagają znaleźć zatrudnienie.

Aby proces kierowania klientów przebiegał sprawnie, instytucje państwowe muszą znać zakres usług oferowanych przez organizacje CSO. CSO mogą to osiągnąć, wykorzystując różne strategie – np. zwiększanie świadomości na temat problemu i swojej wiedzy specjalistycznej czy budowanie dobrej reputacji. Inną strategią jest skontaktowanie się z odpowiednimi instytucjami państwowymi i nawiązanie z nimi dobrych relacji roboczych. Znajomość ról, dziedzin wiedzy specjalistycznej, zasobów i sposobów działania zapewnia bardziej płynną współpracę. Kluczem są dobra komunikacja i jasne oczekiwania wobec siebie nawzajem, podobnie jak umożliwienie instytucjom państwowym właściwego zrozumienia działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu i ich roli w tych procesach.

Nawet w przypadku współpracy doraźnej ważne jest, aby instytucja państwowa, na zlecenie której organizacja CSO prowadzi interwencję, przyznała CSO odpowiednie **pozwolenia**. Przykładowo, jeśli osoba przybywająca w zakładzie karnym sama skontaktuje się z organizacją CSO celem uzyskania pomocy w wychodzeniu z ekstremizmu lub zostanie skierowana do CSO przez funkcjonariusza służby więziennej, CSO musi mieć możliwość dostępu do klienta i pozwolenie na pracę z nim w środowisku więziennym. Brak świadomości lub zrozumienia działań organizacji CSO może negatywnie wpłynąć na skuteczność programu wyjścia. Jeden z praktyków podzielił się przykładem: przedstawiciele organizacji CSO musieli odwiedzać skazanego klienta w weekendy, w czasie przeznaczonym na spotkania z rodzinami, ponieważ pracownicy więzienia nie mieli wcześniej styczności z organizacjami CSO ani procedur współpracy z nimi. Informowanie praktyków działających w środowisku więziennym o działaniach organizacji CSO oraz zbudowanie relacji zawodowych może pomóc pokonać takie przeszkody.

Kilku praktyków CSO podkreśliło, że współpraca z lokalnymi instytucjami państwowymi stanowi wyzwanie ze względu na dużą rotację personelu. Nawet jeśli dany pracownik instytucji państwowej tylko zmieni stanowisko, co się często zdarza, ma to wpływ na powodzenie całego procesu. **Nawiązanie właściwych relacji i zbudowanie zaufania** pomiędzy CSO a osobą kontaktową z instytucji państwowej zajmuje miesiące, a nawet lata. Rotacja na stanowisku wiąże się z przynajmniej częściową utratą cennej wiedzy i czasu zainwestowanego we współpracę. Praktycy CSO zwracają również uwagę na fakt, że ważnym elementem udanej współpracy jest czynnik ludzki. Sam proces może być dobrze opisany na papierze, jednak poznanie i zrozumienie potrzeb klientów wywodzących się ze środowisk ekstremistycznych wymaga otwartego umysłu i dialogu między organizacjami. Dodatkowo organizacje CSO mają inne ograniczenia niż instytucje państwowe, przez co współpraca może być frustrująca, zwłaszcza jeśli wiąże się z wysokim poziomem biurokracji lub przebiega bardzo powoli.

(5) Zarządzanie przypadkami

Programy wyjścia prowadzone przez organizacje CSO w środowisku wymiaru sprawiedliwości zwykle mają pozwolenie wydane przez odpowiednie organy państwowe i jasno wyznaczony zakres kompetencji. Dodatkowo kilka realizowanych przez CSO programów wyjścia stanowi integralną część infrastruktury więziennej i kuratorskiej, umożliwiając wymianę informacji o przypadkach, a nawet udział w procesach decyzyjnych i zarządzaniu przypadkami. Z tego powodu współpraca między organizacjami CSO a służbami więziennymi i kuratorskimi jest często bliska i bardziej systemowa. Przy **współpracy opartej na przypadku** dostępne są profesjonalne kanały komunikacji, protokoły i sieć służące do wymiany informacji i usług między zaangażowanymi organizacjami. W przypadku bliskiej, bardziej systemowej współpracy zespoły międzyinstytucjonalne wspólnie dokonują oceny i zarządzają danym przypadkiem. Przy **współpracy międzyinstytucjonalnej** przedstawiciele organizacji CSO realizującej program wyjścia razem z przedstawicielami służb bezpieczeństwa, więziennych i kuratorskich, psychologami więziennymi i pracownikami socjalnymi tworzą mapę ryzyk i potrzeb uczestników i wspólnie podejmują decyzje dotyczące zmniejszania ryzyka, resocjalizacji i reintegracji.

Różnica między pracą w sieci wzajemnych powiązań między organizacjami a współpracą międzyinstytucjonalną polega na tym, że w tym drugim przypadku wyznaczona jest wspólna osoba kontaktowa, a ocena przypadku i decyzje o sposobie interwencji to skoordynowany proces bazujący na wyznaczonych ramach współpracy.¹³⁹ W praktyce współpraca międzyinstytucjonalna obejmuje regularne spotkania, takie jak konferencje dotyczące danego przypadku czy spotkania okrągłego stołu. **Konferencje dotyczące danego przypadku** to regularne międzyinstytucjonalne spotkania z udziałem wszystkich specjalistów zajmujących się danym przypadkiem.

Jedną z zalet pracy międzyinstytucjonalnej jest możliwość omówienia przypadku z różnych perspektyw, co pozwala zwiększa jakość diagnozy i opracować lepsze rozwiązania.¹⁴⁰ W takim układzie organizacje CSO dzielą się swoją wiedzą, doświadczeniem i umiejętnościami pracy ze sprawcami brutalnych przestępstw ekstremistycznych, co ułatwia ich demobilizację/deradykalizację i reintegrację. Stosowane przez CSO podejście psychospołeczne i edukacyjne doskonale uzupełnia podejście oparte na bezpieczeństwie. W niektórych przypadkach to opiekunowie z ramienia CSO najczęściej kontaktują się z uczestnikami programu i odpowiadają za organizowanie konferencji dotyczących danego przypadku.

Współpraca międzyinstytucjonalna nie jest jednak wolna od wyzwań. Wymaga istnienia określonych warunków, takich jak ramy strukturalne i prawne, jak również efektywnych mechanizmów współpracy i dużego zaufania poszczególnych organizacji i instytucji względem siebie. Organizacje i specjaliści uczestniczący w pracach międzyinstytucjonalnych mają różne cele i priorytety, które czasami mogą być ze sobą sprzeczne (np. bezpieczeństwo i reintegracja). Z tego powodu ważne jest, aby **jasno określić role, kompetencje i oczekiwania** każdej organizacji. Zrozumienie wkładu i zakresu odpowiedzialności poszczególnych organizacji zwiększa skuteczność działania i stanowi podstawę zaufania. Dla praktyków kluczową kwestią jest zbudowanie opartych na wzajemnym szacunku i **zaufaniu** relacji pomiędzy specjalistami.

Inną ważną kwestią w przypadku wyzwań jest **dzielenie się informacjami**. Tylko jasne ramy prawne przekazywania informacji między instytucjami państwowymi a organizacjami CSO zapewnią, że wszyscy zainteresowani będą mieć wszystkie informacje niezbędne do realizacji programu, jak również ochronę prawną wymaganą przy pracy z treściami wrażliwymi.¹⁴¹ Według praktyków CSO zachowanie poufności danych klientów jest niezwykle istotne. „W niektórych przypadkach organy bezpieczeństwa proszą o więcej

¹³⁹ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2016, Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2019.

¹⁴⁰ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2016.

¹⁴¹ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020a.

informacji, niż możemy im przekazać”,¹⁴² co stanowi wyzwanie zwłaszcza przy omawianiu danych wrażliwych. Jedną z praktyk stosowanych w takich sytuacjach jest zaproszenie klienta do współpracy albo poprzez udział w spotkaniach, albo poprzez wyrażenie zgody na udostępnienie informacji poufnych. Dzięki temu klienci mają pewność, że ich punkt widzenia zostanie wzięty pod uwagę, przez co ich udział i współpraca w ramach programu są bardziej prawdopodobne. Praktycy podkreślają również, jak ważne jest omówienie zasad przestrzegania przepisów dotyczących ochrony danych (takich jak RODO) podczas realizacji programu wyjścia. Muszą również jasno znać swoje obowiązki prawne w zakresie ujawniania informacji (jakiego rodzaju dane muszą być udostępniane i w jakich okolicznościach).

Inspirująca praktyka: konferencje dotyczące przypadku

Violence Prevention Network (VPN), Niemcy: międzyinstytucjonalne konferencje dotyczące przypadku są organizowane zarówno w środowisku więziennym, jak i poza nim (wówczas organizacje CSO współpracują z samorządami). W obu środowiskach w spotkaniach biorą udział wszyscy specjaliści zaangażowani w dany przypadek. Celem tych konferencji jest m.in. określenie, czy dana osoba stwarza zagrożenie dla bezpieczeństwa, lub uzgodnienie zestawu środków interwencyjnych i monitorowanie postępów interwencji, aby ułatwić resocjalizację i reintegrację. W pewnych sytuacjach to organizacje CSO zwołują konferencje, w innych inicjatorami są służby bezpieczeństwa lub służby więzienne. Na takiej konferencji opiekunowie z ramienia CSO mogą przedstawić przypadek bez ujawniania danych osobowych; dane uczestnika są ujawniane tylko, jeśli zespół uzna, że stwarza on zagrożenie dla bezpieczeństwa. Zaletą takich konferencji i pracy zespołowej jest fakt, że wszyscy mają jasno wyznaczone role i obowiązki (kto robi co), a wszelkie decyzje są podejmowane wspólnie z uwzględnieniem zdania specjalistów. Opiekun z ramienia CSO omawia cele konferencji z klientem, który uczestniczy w jej przygotowaniu. To zapewnia pełną przejrzystość i umożliwia klientom spojrzenie na swoje działania z różnych perspektyw.

(6) Reintegracja po zwolnieniu z więzienia

Jak wspomniano w poprzednich rozdziałach, w nadchodzących latach liczba brutalnych ekstremistów i terrorystów zwalnianych z więzienia będzie rosła. To oznacza, że w wielu krajach działania w ramach nadzoru kuratorskiego i reintegracji po wyjściu z zakładu karnego muszą być bardziej systemowe. Komisja Europejska widzi ten problem; w 2021 roku podkreśliła konieczność poprawy ciągłości usług w okresie pozbawienia wolności i po wyjściu na wolność w państwach członkowskich.¹⁴³ Do obszarów zainteresowania w tym zakresie należą zachowanie ciągłości wymiany informacji, ocena ryzyka oraz dalsze świadczenie usług resocjalizacyjnych i reintegracyjnych.

W kontekście recydywy kluczowe znaczenie ma pierwszy rok po zwolnieniu.¹⁴⁴ Z tego powodu ważne jest, aby w tym okresie, a zwłaszcza w ciągu pierwszych 3 miesięcy, zapewnić podopiecznym **intensywną opiekę**. „Nawet względnie drobne nieporozumienia czy niedociągnięcia mogą mieć poważne konsekwencje. Przykładowo zwolnienie danej osoby w piątek po południu bez uwzględnienia faktu, że większość osób kontaktowych będzie niedostępna do poniedziałku, może sprawić, iż osoba ta – zamiast do wspierającej ją organizacji – zwróci się do znajomych ze środowiska ekstremistycznego, z którymi dobrze rozumiała się przed pójściem do więzienia. Aby zapobiec takim impulsom, zarządzający procesem resocjalizacji kuratorzy, pracownicy socjalni i specjaliści z dziedziny zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi muszą być dostępni przez całą dobę. Nawet jeśli wszystko potoczy się zgodnie z planem, pierwsze kilka

¹⁴² Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020b, str. 3.

¹⁴³ Komisja Europejska, 2021.

¹⁴⁴ Renard, 2020.

godzin lub dni jest krytyczne, ponieważ to właśnie wtedy osoby zwolnione z więzienia są szczególnie podatne na wpływy”.¹⁴⁵ Sukces przemiany zależy w głównej mierze od działań przygotowawczych przeprowadzonych jeszcze w zakładzie karnym. Do najważniejszych aspektów tego procesu należą efektywna międzyinstytucjonalna wymiana informacji, wzbudzenie zaufania osoby skazanej oraz zaangażowanie wszystkich odpowiednich interesariuszy.

Jak opisano w rozdziale III, kilka organizacji CSO skupia się na planowaniu zwolnienia i reintegracji skazanych po opuszczeniu przez nich zakładu karnego. Jedną z zalet organizacji CSO działających w tym obszarze jest ich elastyczność operacyjna, umożliwiającą im podążanie za klientem w różnych środowiskach (od więziennego po wolnościowe). Ponieważ organizacje CSO nie mają skomplikowanej struktury organizacyjnej, mogą działać szybko bez ograniczeń w postaci złożonych procedur biurokratycznych. Dzięki temu są **dostępne** poza standardowymi godzinami pracy, jak również mogą w razie potrzeby zapewnić intensywną opiekę. Istniejąca dokumentacja dowodzi, że pracownicy organizacji CSO często pracują wieczorami lub w weekendy, aby zapewnić wsparcie klientom w newralgicznych okresach.¹⁴⁶ Opiekunowie z ramienia CSO często też poświęcają więcej czasu na nawiązanie relacji ze swoimi podopiecznymi niż kuratorzy z instytucji państwowych. **Osobista więź** między opiekunem a uczestnikiem programu jest ważnym czynnikiem wpływającym na chęć pozostania w programie. Dzięki niej opiekun może wcześniej rozpoznać nawet najmniejsze zmiany zachowania wskazujące na ryzyko ponownego wejścia do środowiska ekstremistycznego.

Organizacje CSO sprawdzają się również lepiej w działaniach na rzecz reintegracji społecznej. Ponieważ wywodzą się ze społeczności, którym służą, **mają do nich lepszy dostęp** i są w stanie zdobyć ich zaufanie, co jest niezbędne dla skutecznej współpracy. Są dobrze przygotowane do angażowania wszystkich zainteresowanych stron, zwłaszcza znaczących członków rodziny i społeczności, w procesy planowania zwolnienia i reintegracji, pomagając w ten sposób w tworzeniu trwałych rozwiązań. Pracownicy organizacji CSO mają także kompetencje pozwalające im udzielać **praktycznej pomocy**, takiej jak pomoc w przejeździe i znalezieniu mieszkania czy załatwianiu różnych innych spraw. W niektórych sytuacjach w trakcie całego okresu pozbawienia wolności i dozoru kuratorskiego jedynym **stałym punktem kontaktu** dla osoby zwolnionej jest opiekun z ramienia CSO (zob. typy C i D na ilustracji 3).

Oprócz intensywnej opieki programy wyjścia prowadzone przez organizacje CSO zapewniają **długotrwałe wsparcie** trwające 1–2 lata lub dłużej. Kiedy podopieczny zaczyna czuć się pewniej na wolności, częstotliwość kontaktów jest stopniowo zmniejszana. Jednakże opiekun nadal pozostaje dostępny, aby udzielać pomocy w trudnych okresach i sytuacjach. Problemy osobiste (konflikty w rodzinie, utrata czegoś lub kogoś bądź problemy finansowe) mogą sprawić, że dana osoba będzie bardziej podatna na powrót do starych nawyków i sieci znajomości. W tym czasie głównym celem interwencji jest wzmacnianie odporności. Niewiele instytucji państwowych jest w stanie zagwarantować skazanym tak dużą dostępność.

Na tym etapie współpracy międzyinstytucjonalnej może pojawić się wiele wyzwań związanych z różnymi obszarami. Czasami jest to zaburzony **przepływ informacji** między administracją więzienia a organizacją CSO.¹⁴⁷ Jedna z organizacji CSO zgłosiła, że – ponieważ większość informacji dotyczących zakładów karnych jest poufna – otrzymuje niewiele informacji o zwalnianych osobach lub wcale ich nie otrzymuje. Część pracowników organizacji CSO preferuje pracę w ten sposób, bez uprzedzeń i bez nadmiaru informacji o swoich klientach.¹⁴⁸ Inni opiekunowie z kolei wolą mieć pewne informacje, aby móc dostosować swoje działania już od samego początku. Dodatkowo niezbędne są jasne protokoły dotyczące zarządzania ryzykiem (co omówiono w następnej części).

¹⁴⁵ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020a, str. 68.

¹⁴⁶ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020a.

¹⁴⁷ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2022.

¹⁴⁸ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2022.

(7) Współpraca w sprawach związanych z bezpieczeństwem

Współpraca w sprawach związanych z bezpieczeństwem jest jednym z bardziej delikatnych i skomplikowanych obszarów działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu. W przypadku zidentyfikowania problemów dotyczących bezpieczeństwa współpraca pomiędzy organizacjami CSO a organami bezpieczeństwa może zostać zainicjowana przez dowolną ze stron. Organizacje CSO nie są przygotowane do działania w sektorze zapewniania bezpieczeństwa, dlatego w momencie wykrycia ryzyka dla bezpieczeństwa muszą skontaktować się z odpowiednim organem. Jeśli stwierdzą, że ich klient może stwarzać zagrożenie dla innych, lub jeśli mają obawy co do jego bezpieczeństwa (np. ze względu na możliwy odwet ze strony pozostałych członków grupy ekstremistycznej), mogą zwrócić się do odpowiedniej instytucji bezpieczeństwa.

Dodatkowo działania na rzecz wyjścia z ekstremizmu oraz działania resocjalizacyjne prowadzone zarówno przez instytucje państwowe, jak i organizacje CSO, obejmują **ocenę ryzyka**. Różne organizacje korzystają jednak z różnych narzędzi oceny, zaś cele samej takiej oceny też bywają różne: od ukierunkowania na bezpieczeństwo po ukierunkowanie na reintegrację. Z tego powodu niezwykle ważne jest, aby współpracujące organizacje stworzyły wspólny język i ustaliły, co powinien obejmować proces oceny i z jakich wskaźników powinien korzystać.

Innym ważnym obszarem z perspektywy bezpieczeństwa jest **okres po wyjściu na wolność**, zwłaszcza jeśli istnieje wysokie ryzyko recydywy. Wówczas instytucje muszą dokładniej monitorować daną osobę i mogą poprosić organizację CSO o przekazanie informacji o postępach i działaniach ich podopiecznego. To jednak może być niezgodne z przepisami o ochronie danych i zasadami zachowania poufności. Służby bezpieczeństwa i organizacje CSO muszą więc wyznaczyć jasne ramy współpracy i oczekiwania co do rodzaju udostępnianych informacji i okoliczności ich udostępniania. Z perspektywy klienta współpraca, a nawet samo podejrzenie współpracy z organami ścigania lub wywiadowczymi może podważyć zaufanie do organizacji CSO, co grozi nawet utratą wiarygodności organizacji w grupie docelowej i jej wyalienowaniem przez tę grupę. Z tego powodu zachowanie przejrzystości ma kluczowe znaczenie zarówno dla klientów, jak i instytucji państwowych. Uczestnicy programu muszą znać ramy prawne, w obrębie których działa organizacja CSO (np. jakie sytuacje ma obowiązek zgłaszać).

Resocjalizacja i reintegracja **powracających zagranicznych bojowników terrorystycznych** obejmuje wiele złożonych czynników, na które wpływ mają organy państwowe, organizacje CSO oraz rodziny bojowników. Do czynników zidentyfikowanych jako krytyczne dla zaspokojenia potrzeb tej grupy docelowej przy jednoczesnym rozwiązaniu kwestii dotyczących bezpieczeństwa, należą udostępnianie informacji wszystkim zaangażowanym stronom (np. informowanie organów bezpieczeństwa państwa o potencjalnych zagrożeniach) oraz włączenie rodzin we wszystkie etapy procesu powrotu.¹⁴⁹ Praktycy zaobserwowali, że „w przypadku nieletnich istnieje wysokie ryzyko, że rodzice będą kłamać, aby np. nie dopuścić do utraty opieki nad dzieckiem”.¹⁵⁰ W takich sytuacjach niezbędne jest przeprowadzenie dogłębnej oceny. Między różnymi organizacjami (np. opieką społeczną a organami bezpieczeństwa) mogą pojawić się konflikty dotyczące rodzaju udostępnianych informacji, co może prowadzić do niechęci do współpracy.¹⁵¹ „Wszystkie podmioty zaangażowane w proces zarządzania powrotem muszą dokładnie omówić problem wrażliwości danych (...)”.¹⁵²

¹⁴⁹ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020b.

¹⁵⁰ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020b, str. 4.

¹⁵¹ Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020b.

¹⁵² Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw (RAN), 2020b, str. 3.

V. Zalecenia dla decydentów politycznych, organów państwowych i organizacji CSO

Podsumowując, organizacje CSO pełnią różne role i funkcje w działaniach na rzecz wychodzenia z ekstremizmu realizowanych w całej Europie. Mogą wypełnić luki w wiedzy i możliwościach instytucji państwowych i zapewnić wsparcie tym grupom docelowym, które w przeciwnym razie zostałyby pozostawione same sobie. Mają szeroką wiedzę, umiejętności i doświadczenie w pracy z osobami skazanymi za brutalne przestępstwa ekstremistyczne oraz innymi zainteresowanymi osobami. Organizacje CSO prowadzą programy wyjścia zarówno w obrębie wymiaru sprawiedliwości, jak i w środowisku społecznym, stosując przy tym różne podejścia i metody. Ich niezależność od struktur państwowych zwiększa ich wiarygodność i prawdziwość w oczach grup docelowych oraz wzbudza zaufanie społeczności, w których organizacje te działają. Dzięki mniej skomplikowanej strukturze organizacyjnej mają większą elastyczność operacyjną i są bardziej dostępne, w wyniku czego są w stanie zapewniać intensywną opiekę w najbardziej newralgicznych okresach. Wiele prowadzonych przez organizacje CSO programów oferuje długoterminowe ciągłe wsparcie.

W poprzednim rozdziale podsumowano wyzwania, wnioski i inspirujące praktyki związane ze współpracą między organizacjami CSO a instytucjami państwowymi w ramach działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu. W oparciu o te dane sformułowano poniższe zalecenia dla decydentów politycznych, organów państwowych i organizacji CSO.

Zalecenia dla decydentów politycznych

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie tworzenia polityk

- Pomoc w opracowaniu profesjonalnych standardów jakości dla działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu, w tym uniwersalnych podstawowych zasad w zakresie poufności, nawiązywania relacji i budowania zaufania, przejrzystości, bazowych założeń, metod i etapów procesu doradztwa, bezpieczeństwa, wymogów etycznych i prawnych, ochrony danych i prywatności, umiejętności i profesjonalizmu osób zaangażowanych w działania na rzecz wychodzenia z ekstremizmu, zapewniania jakości i nadzoru.
- Zapewnienie zaangażowania odpowiednich organizacji CSO i praktyków pierwszej linii w tworzenie lub przegląd krajowych strategii zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi oraz planów działania.
- Finansowanie badań i analiz terenowych celem identyfikacji pojawiających się zagrożeń i trendów, które mogą wpływać na politykę.¹⁵³
- Stworzenie jasnych ram prawnych udostępniania informacji przez różne podmioty zaangażowane w program wyjścia, w oparciu o wyraźnie określone zakresy kompetencji.
- Stworzenie wytycznych dotyczących stosowania przepisów o ochronie danych (np. RODO) w programach wyjścia.
- Współpraca z siecią RAN Policy Support we wdrażaniu kluczowych polityk na poziomie UE.¹⁵⁴
- Zapewnienie ujęcia w ramach polityki stabilnego i elastycznego finansowania organizacji CSO realizujących programy wyjścia w celu zagwarantowania równowagi między autonomią a rozliczalnością.

¹⁵³ Zob. w szczególności Memorandum Ankary w sprawie dobrych praktyk przy interdyscyplinarnym podejściu do walki z brutalnym ekstremizmem, dobra praktyka 2 (2013); oraz Memorandum Abu Dhabi w sprawie dobrych praktyk w edukacji i przeciwdziałaniu brutalnemu ekstremizmowi (2014), dobra praktyka 5.

¹⁵⁴ Komisja Europejska, n.d. RAN Policy Support.

- Zachęcenie organizacji CSO do dostosowania się do podstawowych kryteriów przejrzystości. Stworzenie jasno zdefiniowanych wymogów w zakresie sprawozdawczości, które zapewnią transparentność i profesjonalizm działań CSO.

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie zapewniania finansowania i stabilności finansowej

- Zapewnienie długoterminowego, stabilnego finansowania organizacji CSO prowadzących działania na rzecz wychodzenia z ekstremizmu.
- Ograniczenie obciążenia administracyjnego organizacji CSO przy aplikowaniu o dofinansowanie i zarządzaniu finansami.
- Po przyznaniu finansowania, zapewnienie pewnego stopnia elastyczności w realizacji budżetu, aby organizacje CSO mogły na bieżąco dostosowywać swoje działania do potrzeb grup docelowych i zmian zachodzących w tych grupach.
- Uwzględnienie przy definiowaniu warunków przyznawania dotacji wymogu posiadania dodatkowych zasobów do generowania danych i dzielenia się zdobytą wiedzą.
- Uwzględnienie przy definiowaniu warunków przyznawania dotacji wymogu współpracy między organizacjami CSO (uzupełnianie działań).

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie budowania potencjału

- Ocena istniejących możliwości i zasobów państwa oraz identyfikacja luk wymagających wypełnienia. Analiza możliwości realizacji tych potrzeb przez organizacje CSO.
- Identyfikacja i wykorzystanie istniejących struktur i organizacji podczas tworzenia partnerstw w ramach wspólnych działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu, aby oszczędzić czas i zasoby.
- Opracowanie standardów i wymogów strukturalnych podczas tworzenia partnerstw w ramach wspólnych działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu, aby ocenić potencjał partnerów CSO. Wdrożenie przejrzystych, podstawowych procedur weryfikacji.
- W przypadku braku organizacji CSO posiadających doświadczenie w dziedzinie programów wyjścia – rozważenie przeszkolenia organizacji CSO mającej doświadczenie w pokrewnych dziedzinach (praca z młodzieżą, reintegracja skazanych, praca społeczna, praca humanitarna itd.).

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie wymiany wiedzy

- Stworzenie platform do wymiany wiedzy między organizacjami CSO, instytucjami państwowymi i decydentami politycznymi.
- Finansowanie procesu tworzenia i rozpowszechniania wiedzy celem opracowania programów opartych na dowodach naukowych.
- Prowadzenie regularnych konsultacji z organizacjami CSO i instytucjami państwowymi celem zidentyfikowania nowych osiągnięć i rozwiązań. Zaproszenie tych organizacji i instytucji do przedstawienia swoich dokonań.
- Zaangażowanie się w spotkania tematycznych grup roboczych, seminaria internetowe i nowe formy współpracy (np. programy wymiany praktyków).¹⁵⁵

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie kierowania przypadków, zarządzania przypadkami i sytuacji związanych z bezpieczeństwem

- Nadzorowanie regulacji i protokołów dotyczących wymiany informacji między organami państwowymi, interesariuszami i organizacjami CSO.
- Stworzenie systemów lub platform współpracy między zaangażowanymi instytucjami państwowymi i organizacjami CSO. Zapewnienie ram strukturalnych i prawnych dla współpracy międzyinstytucjonalnej i kierowania przypadków.

¹⁵⁵ Komisja Europejska, 2021, *Strategic orientations on a coordinated EU approach to prevention of radicalisation for 2021*.

Zalecenia dla instytucji państwowych

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie budowania potencjału

- Jeśli to możliwe, zaangażowanie organizacji CSO w tworzenie polityk i programów: identyfikacja możliwości tych organizacji i zasobów niezbędnych im do prowadzenia programów bądź współpracy w ramach tych programów.
- Opracowanie standardów oceny możliwości organizacji CSO pod kątem ewentualnej współpracy. Ocena potencjalnych organizacji partnerskich pod kątem możliwości, personelu i finansowania, jak również przejrzystości i wiarygodności.
- Dbłość o przejrzystość podczas współpracy z organizacjami CSO w ramach działań na rzecz wychodzenia z ekstremizmu: jasne definiowanie celów interwencji, grup docelowych i rodzaju oferowanych usług. Definiowanie obszarów potencjału, takich jak przywództwo i rozwój, kompetencje personelu i procedury zapewniania jakości.¹⁵⁶
- Zidentyfikowanie w społecznościach lokalnych tzw. „pośredników”, którzy będą dostarczać informacji o potrzebach i zasobach danej społeczności, aby móc zbudować potencjał umożliwiający zaspokojenie tych potrzeb.
- Pomoc w opracowaniu uniwersalnych podstawowych zasad współpracy, obejmujących kwestie takie jak poufność, budowanie relacji i zaufania, przejrzystość, bezpieczeństwo, wymogi etyczne i prawne, ochrona danych i prywatności oraz zapewnienie jakości.

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie wymiany wiedzy i nawiązywania relacji

- Zaznajomienie personelu instytucji państwowych z pracownikami CSO działającymi w terenie i zachęcenie ich do konsultacji. Wspieranie wykraczającej poza indywidualne relacje komunikacji między różnymi wydziałami, aby zapobiec utracie wiedzy przy zmianie stanowiska przez danego pracownika.
- Promowanie dialogu i organizowanie regularnych spotkań twarzą w twarz oraz networkingowych celem wzmocnienia relacji między pracownikami organizacji CSO i pracownikami instytucji działającymi w terenie (np. funkcjonariuszami służby więziennej, pracownikami socjalnymi, edukatorami).
- Zlecenie odpowiednim organizacjom CSO przeprowadzenie szkoleń dla personelu, mających na celu zwiększenie świadomości i wiedzy na temat procesów radykalizacji. Zlecenie odpowiednim organizacjom CSO przeprowadzenie szkoleń dla personelu, który pracuje z osobami z brutalnych środowisk ekstremistycznych, ukierunkowanych na rozwój wiedzy i umiejętności niezbędnych do efektywnej pracy z tymi grupami docelowymi.

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie kierowania przypadków

- Zidentyfikowanie tych organizacji CSO, które mogą zająć się osobami skierowanymi do nich przez instytucje państwowe (takie jak policja, zakład karny, nadzór kuratorski i gmina), gdy potrzebne jest przeprowadzenie interwencji, i informowanie o nich swoich pracowników. Wyznaczenie punktów kontaktu i kanałów przekazywania informacji, aby ułatwić kierowanie przypadków do organizacji CSO.
- Wyznaczenie zakresów kompetencji i przyznanie pozwoleń wybranym organizacjom CSO na prowadzenie programów wyjścia w instytucjach państwowych (takich jak policja, zakłady karne, nadzór kuratorski, gminy).
- Utrzymywanie aktywnych relacji partnerskich z organizacjami CSO realizującymi programy wyjścia, aby zapewnić ciągłość współpracy i możliwość kierowania przypadków.

¹⁵⁶ Koehler, 2020.

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie zarządzania przypadkami w środowisku współpracy międzyinstytucjonalnej

- Jasne określenie ról, kompetencji, oczekiwań i wkładu poszczególnych podmiotów uczestniczących w procesie międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.
- Zapewnienie współpracującym partnerom wystarczającej ilości czasu i przestrzeni, aby mogli poznać nawzajem swoją pracę, co ułatwi budowanie relacji i zaufania.
- Stworzenie platform, kanałów i protokołów komunikacji oraz sieci specjalistów, stanowiących podstawę międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.
- Umożliwienie organizacji regularnych spotkań (np. konferencji dotyczących przypadku) z udziałem wszystkich praktyków (z organizacji CSO i instytucji państwowych) pracujących nad danym przypadkiem.
- Opracowanie jasnych wytycznych i procedur dotyczących dzielenia się informacjami z zaangażowanymi praktykami, aby zapewnić efektywną współpracę i poufność danych uczestników programu. Zadbanie o to, aby informacje były gromadzone w etyczny i ustandaryzowany sposób.
- Zsynchronizowanie ocen ryzyka i potrzeb przeprowadzonych przez każdego partnera instytucjonalnego w celu wspólnego określenia środków i procesów oceny.

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie reintegracji po zwolnieniu z więzienia

- Zapewnienie ciągłości wsparcia udzielanego po zwolnieniu z więzienia poprzez zaangażowanie odpowiednich organizacji CSO realizujących programy wyjścia.
- Zaangażowanie organizacji CSO realizujących programy wyjścia w planowanie zwolnienia, aby zapewnić płynne przejście spod nadzoru więziennego pod kuratorski.
- Opracowanie standardów monitorowania i wsparcia po zwolnieniu z więzienia, najlepiej wspólnie z partnerskimi organizacjami CSO, aby zdefiniować procedury i protokoły pomocy udzielanej po zwolnieniu.
- Zbudowanie i utrzymanie zaufania między służbami więziennymi i kuratorskimi a pracownikami CSO oraz utrzymanie przejrzystości działań w okresie po zwolnieniu poprzez organizowanie spotkań i dzielenie się informacjami.

Współpraca z organizacjami CSO w zakresie zagrożenia dla bezpieczeństwa

- Zapewnienie wzajemnego zrozumienia oceny ryzyka i potrzeb przez każdego partnera instytucjonalnego podczas międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.
- Omówienie ról, obowiązków i ograniczeń CSO w odniesieniu do sygnalizowania problemów i zarządzania sytuacjami związanymi z bezpieczeństwem podczas międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.
- Wyznaczenie kanałów i protokołów komunikacji, z których organizacje CSO będą mogły korzystać do sygnalizowania problemów dotyczących bezpieczeństwa. Zapewnienie w razie potrzeby konsultacji, oceny bezpieczeństwa i pomocy w zarządzaniu.
- Współpracowanie z organizacjami CSO w przypadku, kiedy uczestnik programu potrzebuje ochrony (np. przed odwetem ze strony pozostałych członków grupy ekstremistycznej), lub kiedy sam stanowi zagrożenie dla innych.

Zalecenia dla praktyków CSO

Współpraca z decydentami politycznymi w zakresie tworzenia polityk

- Kontaktowanie się z decydentami politycznymi na szczeblu lokalnym i krajowym, instytucjami państwowymi i innymi interesariuszami w celu nawiązania relacji i stworzenia możliwości współpracy.
- Informowanie decydentów politycznych i instytucji państwowych o usługach oferowanych przez organizacje CSO i stosowanych przez nie podejściach. Dostarczanie materiałów dokumentujących działania organizacji CSO (ulotki, krótkie prezentacje, witryny).
- Organizowanie spotkań z decydentami politycznymi na szczeblu krajowym celem wymiany informacji na temat różnych powiązanych wydarzeń i wyzwań.

Wymiana wiedzy i nawiązywania relacji z organami państwowymi

- Rozważenie poświęcenia czasu i wysiłków na sformalizowanie zgromadzonej wiedzy poprzez tworzenie publikacji, organizowanie szkoleń lub rozpowszechnianie wiedzy teoretycznej i praktycznej w inny sposób.
- Zapoznanie organów państwowych z działaniami organizacji CSO poprzez proaktywne tworzenie okazji do wymiany wiedzy (np. spotkań networkingowych czy szkoleń). Przedstawienie przeglądu profesjonalnego i instytucjonalnego zaplecza organizacji CSO celem zademonstrowania możliwości i usług innym interesariuszom.¹⁵⁷
- Stworzenie mapy potrzeb instytucji państwowych i opracowanie szkoleń dopasowanych do tych potrzeb.
- Rozważenie organizacji szkoleń dla instruktorów, aby wyposażyć instytucje państwowe, takie jak służby więzienne czy opiekę społeczną, w umiejętności niezbędne do walki z brutalnym ekstremizmem.

Współpraca z organami państwowymi w zakresie kierowania przypadków

- Podjęcie strategicznych wysiłków na rzecz zwiększenia świadomości na temat działań organizacji CSO i na rzecz nawiązania relacji z pracownikami instytucji państwowych, którzy mogliby kierować przypadki do organizacji CSO.
- Zapewnienie procedur wdrażania nowych pracowników i przekazania obowiązków w przypadku zmian w personelu/stanowiskach.
- Informowanie instytucji państwowych, które mogą kierować przypadki do organizacji CSO realizujących programy wyjścia, o działaniach na rzecz wyjścia i rolach oraz wkładzie tych instytucji.

Współpraca międzyinstytucjonalna

- Jasne określenie ról, kompetencji, oczekiwań i wkładu poszczególnych podmiotów uczestniczących w procesie międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.
- Zapewnienie współpracującym partnerom wystarczającej ilości czasu i przestrzeni, aby mogli poznać nawzajem swoją pracę, co ułatwi budowanie relacji i zaufania.
- Stworzenie platform, kanałów i protokołów komunikacji oraz sieci specjalistów, stanowiących podstawę międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.
- Umożliwienie organizacji regularnych spotkań (np. konferencji dotyczących przypadku) z udziałem wszystkich praktyków (z organizacji CSO i instytucji państwowych) pracujących nad danym przypadkiem.
- Opracowanie jasnych wytycznych i procedur dotyczących dzielenia się informacjami z zaangażowanymi praktykami, aby zapewnić efektywną współpracę i poufność danych uczestników programu. Zadbanie o to, aby informacje były gromadzone w etyczny i ustandaryzowany sposób.
- Zapewnienie wzajemnego zrozumienia oceny ryzyka i potrzeb przez każdego partnera instytucjonalnego.

Współpraca przy monitorowaniu osoby zwolnionej w więzieniu

- Zbudowanie i utrzymanie zaufania między klientami i pracownikami państwowymi oraz utrzymanie przejrzystości działań w okresie po zwolnieniu z więzienia poprzez odpowiednią wymianę informacji

¹⁵⁷ Emser, Rupp, Uhlmann, 2019.

i regularne kontaktowanie się z zakładami karnymi, pracownikami CSO, pracownikami socjalnymi i innym personelem zajmującym się danym przypadkiem.

Współpraca w przypadkach występowania zagrożenia dla bezpieczeństwa

- Zapewnienie wzajemnego zrozumienia oceny ryzyka i potrzeb przez każdego partnera instytucjonalnego podczas międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.
- Omówienie ról, obowiązków i ograniczeń prawnych/kompetencyjnych CSO w odniesieniu do sygnalizowania problemów i zarządzania sytuacjami związanymi z bezpieczeństwem podczas międzyinstytucjonalnego zarządzania przypadkami.

Warto także przeczytać

Koehler, D. (2017). *Structural quality standards for work to intervene with and counter violent extremism*. Counter Extremism Network Coordination Unit (KPEBW) http://girids.org/file_download/23/final-handbook-quality-standards.pdf

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2017). *Setting up an exit intervention*. Ocena retrospektywna. RAN Exit. https://ec.europa.eu/home-affairs/document/download/ed8d2edd-98a9-4fcb-9c17-fdec22e60673_en

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2020). *Rehabilitation Manual: Rehabilitation of radicalised and terrorist offenders for first-line practitioners*. RAN. <https://ec.europa.eu/home-affairs/document/download/cdd4f566-f433-4>

Bibliografia

- Andersson Elffers Felix. (2018). *Evaluation of Forsa and the Family Support Centre. Evaluation on behalf of the National Coordinator for Security and Counterterrorism (NCTV)*. Utrecht: Andersson Elffers Felix. <https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/mediadepot/1702325ce56c/EvaluationofForsaandtheFamilySupportCentre.pdf>
- Basra, R. i Neumann, P. (2020). *Prisons and Terrorism: Extremist Offender Management in 10 European Countries*. International Centre for the Study of Radicalisation. https://icsr.info/wp-content/uploads/2020/07/ICSR-Report-Prisons-and-Terrorism-Extremist-Offender-Management-in-10-European-Countries_V2.pdf
- Biffi, E. (2021). *The potential of restorative justice in cases of violent extremism and terrorism*. Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. https://ec.europa.eu/home-affairs/document/download/61c13fce-08f4-435c-bee4-14bf722bd3be_en
- Bjørgero, T., van Donselaar, J. i Grunenberg, S. (2009). Exit from right-wing extremist groups: Lessons from disengagement programmes in Norway, Sweden and Germany. W T. Bjørgero & J. Horgan (Eds.) *Leaving Terrorism Behind. Individual and collective disengagement*. Routledge.
- Christensen, T. W. (2019). Civil actors' role in deradicalisation and disengagement initiatives: When trust is essential. W S. J. Hansen i S. Lid (Eds.) *Routledge Handbook of Deradicalisation and Disengagement*. Routledge. <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315387420/routledge-handbook-deradicalisation-disengagement-stig-jarle-hansen-stian-lid?refId=0fd513e2-c92d-401f-abaa-f60058334fdf&context=ubx>
- Christensen, T. W. (2015). *A Question of Participation – Disengagement from the Extremist Right: A case study from Sweden*. Roskilde: Roskilde Universitet. [https://pure.au.dk/portal/da/persons/tina-wilchen-christensen\(574ffbfd-37e0-418d-81f1-58f8e069c7e3\)/publications/a-question-of-participation--disengagement-from-the-extremist-right\(73fc3dd3-1b8d-414a-a792-78996fa99202\)/export.html](https://pure.au.dk/portal/da/persons/tina-wilchen-christensen(574ffbfd-37e0-418d-81f1-58f8e069c7e3)/publications/a-question-of-participation--disengagement-from-the-extremist-right(73fc3dd3-1b8d-414a-a792-78996fa99202)/export.html)
- Clark, M. (2019). Motivational Interviewing for Deradicalization: Increasing the Readiness to Change. *Journal for Deradicalization*, (20), 47–74 <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/245>
- Costa, V., Liberado, P., Esgalhado, G., Cunha, A. I. i das Neves, P. (2021). One size does not fit all: Exploring the characteristics of exit programmes in Europe, *Journal for Deradicalization*, (28), 1–38. <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/487>
- Confederation of European Probation. (n.d.). *Neustart Austria: private organization in public probation*. CEP. Pobrano 25 kwietnia 2022 r. ze strony <https://www.cep-probation.org/neustart-austria-private-organization-in-public-probation/>
- Rada Europy, Komitet Ministrów. (2021). *Recommendation CM/Rec(2021)7 of the Committee of Ministers to Member States on measures aimed at protecting children against radicalisation for the purpose of terrorism*. https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a4397d
- Rada Unii Europejskiej. (2014). *Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism*. Rada Unii Europejskiej. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9956-2014-INIT/en/pdf>

Emser, C., Rupp, T., Uhlmann, M. (2019). *Counselling work in tertiary prevention of Islamist extremism – challenges and approaches*. International Expert Workshop, Berlin, 19–20 marca 2019. Federalny Urząd ds. Migracji i Uchodźców (BAMF, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge) https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/workshopdokumentation-qualifizierungslehrgang-tertiaerpraevention.pdf?__blob=publicationFile&v=5

Komisja Europejska. (2021). *Strategic orientations on a coordinated EU approach to prevention of radicalisation for 2021*. https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2021-02/2021_strategic_orientations_on_a_coordinated_eu_approach_to_prevention_of_radicalisation.pdf

Komisja Europejska. (n.d.). *RAN Policy Support*. Pobrano 25 kwietnia 2022 r. z witryny https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/ran-policy-support_en

Figlesthler, C. i Schau, K. (2020). Zwischen Kooperation und Grenzziehung – Aushandlungen von Sicherheitsbehörden und Akteur*innen Sozialer Arbeit in der Radikalisierungsprävention. (Pomiędzy współpracą a wyznaczaniem granic – współdziałanie podmiotów zajmujących się bezpieczeństwem a pracownikami socjalnymi w zakresie zapobiegania radykalizacji postaw). *Soziale Passagen*, 12(2), 421–439. Springer Link. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12592-020-00356-z>

Figelstaher, C., Schau, K., Bischoff, U. i M. Rosenkranz (2021). Schwerpunktbericht 2020: Entwicklungen, Handlungspraxen und Herausforderungen im Feld der Ausstiegs- und Distanzierungsarbeit – Wissenschaftliche Begleitung Handlungsberiech Land im Bundesprogramm „Demokratie leben!“ in der Förderphase 2020 bis 2024. *Deutsches Jugendinstitut e.V.* https://www.dji.de/fileadmin/user_upload/DemokratieLeben/Schwerpunktbericht_2020_%20Ausstiegs-_und_Distanzierungsarbeit.pdf

Światowe Forum na rzecz Zwalczenia Terroryzmu. (2014). *Abu Dhabi Memorandum on Good Practices for Education and Countering Violent Extremism*. GCTF. https://www.thegctf.org/documents/10162/159880/14Sept19_GCTF+Abu+Dhabi+Memorandum.pdf.

Światowe Forum na rzecz Zwalczenia Terroryzmu. (2013). *Ankara Memorandum on Good Practices for a Multi-Sectoral Approach to Countering Violent Extremism*. GCTF. https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/Good%20Practices%20for%20Multi-Sectoral%20Approach%20to%20CVE-GCTF%20Report_0.pdf

Hecker, M. (2021). *Once a Jihadist, Always a Jihadist? A Deradicalisation Program Seen from the Inside*. Focus stratégique, nr 102 bis, luty 2021. Security Studies Center (Ifri). https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/hecker_once_a_djihadist_always_a_djihadist_2021.pdf

Koehler, D. (2020). *Stand-Alone De-radicalisation Programme Evaluation Tool for Stakeholders*. Dialogue about Radicalisation and Equality. https://www.dare-h2020.org/uploads/1/2/1/7/12176018/dare-de-radicalisation_evaluation_tool.pdf

Koehler, D. (2017a). *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism*. Routledge.

Koehler, D. (2017b). *Structural quality standards for work to intervene with and counter violent Extremism: A handbook for practitioners, state coordination units and civil society programme implementers in Germany*. Counter Extremism Network Coordination Unit. http://girds.org/file_download/23/final-handbook-quality-standards.pdf

Koehler, D. (2015). Family Counselling, De-radicalization and Counter-Terrorism: The Danish and German programs in context. W S. Zeiger, A. Aly, P. R. Neumann, H. El Said, M. Zeuthen, P. Romaniuk, M. Y. Omelicheva, J. O. Ellis, A. P. Schmid, K. Lucas, T. K. Samuel, C. R. Jones, O. Lynch, I. Marchand, M. Denov, D. Koehler, M. J. Williams, J. G. Horgan, W. P. Evans i S. Weine (Eds.) *Countering violent extremism: Developing an evidence-base for policy and practice*. Hedayah and Curtin University.

<https://apo.org.au/node/57458>

Korn, J. (2016). European CVE Strategies from a Practitioner's Perspective. *The annals of the American academy of political and social science*, 668(1), 180–197. <https://doi.org/10.1177/0002716216671888>

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. (2020). *A Whole-of-Society Approach to Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism: A Guidebook for Central Asia*. OBWE. https://www.osce.org/files/f/documents/a/7/444340_0.pdf.

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2022). *RAN Study Visit to Paris on 'Effective management of the prison-exit continuum'*. Artykuł podsumowujący. RAN. https://ec.europa.eu/home-affairs/whats-new/publications/ran-study-visit-paris-effective-management-prison-exit-continuum-online-event-07-08-december-2021_en

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2020a). *Rehabilitation Manual: Rehabilitation of radicalised and terrorist offenders for first-line practitioners*. RAN. <https://ec.europa.eu/home-affairs/document/download/cdd4f566-f433-4>

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2020b). *Digital study visit – Returnee coordinators in Germany: visit to Hesse and Berlin*. Artykuł podsumowujący. RAN. https://ec.europa.eu/home-affairs/document/download/a366e1a4-003e-4ac0-b945-89832ed0bf35_en?filename=ran_conclusion_paper_study_visit_returnee_coordinators_en.pdf

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2020c). *The role of restorative justice in preventing and responding to violent extremism*. Ocena retrospektywna. RAN RVT i RAN EXIT. https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/page/ran-rvt-ran-exit-role-restorative-justice-preventing-and-responding-violent-extremism-dublin-03-04_en

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2019). *RAN Collection of Approaches and Practices: Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism*. RAN. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/ran_collection-approaches_and_practices_en.pdf

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2018). *The challenge of resocialisation: Dealing with radicalised individuals during and after imprisonment*. Ocena retrospektywna. RAN. https://www.rcc.int/swp/download/docs/ran_pp_dealing_with_radicalised_individuals_06_112018_en.pdf/5a73d4d75500ff766f25b0729d926249.pdf

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2017). *Setting up an exit intervention*. Ocena retrospektywna. RAN Exit. https://ec.europa.eu/home-affairs/document/download/ed8d2edd-98a9-4fcb-9c17-fdec22e60673_en

Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. (2016). *Working group meeting – Multi-agency cooperation*. Ocena retrospektywna. RAN P&P. [ran_p_p_multiagency_cooperation_around_radicalised_offenders_stockholm_24-25022016_en.pdf](https://ec.europa.eu/ran_p_p_multiagency_cooperation_around_radicalised_offenders_stockholm_24-25022016_en.pdf) (europa.eu)

Renard, T. (2020). Overblown: Exploring the gap between the fear of terrorist recidivism and the evidence. *CTC Sentinel*, 13(4), 19-29. <https://ctc.usma.edu/overblown-exploring-the-gap-between-the-fear-of-terrorist-recidivism-and-the-evidence/>

Rollnick, S. i Miller W.R. (1995). What is motivational interviewing? *Behavioural & Cognitive Psychotherapy*, 23(4), 325-334. <https://doi.org/10.1017/S135246580001643X>

Rolston, B. (2007). Demobilization and Reintegration of Ex-Combatants: The Irish Case in International Perspective. *Social & Legal Studies*, 16(2), 259–280. DOI: 10.1177/0964663907076534. SAGE Publishing. https://www.researchgate.net/profile/Bill-Rolston/publication/237968124_Demobilization_and_Reintegration_of_Ex-Combatants_the_Irish_Case_in_International_Perspective/links/56d9acfc08aeb4638bb9416/Demobilization-and-Reintegration-of-Ex-Combatants-the-Irish-Case-in-International-Perspective.pdf

Uhlmann, M. (2019). *Strategic Enhancement of Deradicalisation / Disengagement Approaches within a Comprehensive Framework of Preventing and Countering Violent Islamist Extremism and Violent Right-Wing Extremism*. Federalne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ojczyzny. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/EN/publikationen/2021/strategic-enhancement-deradicalisation.pdf?__blob=publicationFile&v=2

Uhlmann, M. (2017). *Evaluation of the Advice Centre on Radicalisation. Final Report*. Raport badawczy nr 31. Federalny Urząd ds. Migracji i Uchodźców. https://www.beratungsstelle-radikalisierung.de/SharedDocs/Anlagen/EN/broschuere-fb31-evaluationsbericht-pdf.pdf;jsessionid=A339FB2FBF64E3748EE503F67799836E.intranet232?__blob=publicationFile&v=3

ONZ, n.d. *Capacity-Building*. Pobrano 25 kwietnia 2022 r. z witryny <https://www.un.org/en/academic-impact/capacity-building#:~:text=Capacity%2Dbuilding%20is%20defined%20as,in%20a%20fast%2Dchanging%20world>.

UN Guiding Principles Reporting Framework. (n.d.) *Civil society organisations (CSOs)*. Pobrano 25 kwietnia 2022 r. z witryny <https://www.ungpreporting.org/glossary/civil-society-organizations-csos/>

ONZ, n.d. *Civil Society. Who we are*. ONZ. Pobrano 25 kwietnia 2022 r. z witryny <https://www.un.org/en/civil-society/page/about-us>

Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przeszłości. (2018). *The Doha Declaration: Promoting a culture of lawfulness. Radicalisation and Violent Extremism*. UNODC. <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-2/key-issues/radicalization-violent-extremism.html>

van de Donk, M., Uhlmann, M. i Keijze, F. (2020). *Peer and Self Review Manual for Exit Work*. https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2020-04/ran_exit_peer_self_review_manual_for_exit_work_en.pdf

Van der Heide, E. J. i Schuurman, B. W. (2018). Reintegrating terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch approach. *Journal for Deradicalization*, (17), 196–239. <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/179>

Violence Prevention Network. (2020). *Standards in counselling for the social environment of (potentially) radicalised Islamist individuals: Manual by the Advice Centre Network of the Advice Centre on "Radicalisation" at the Federal Office for Migration and Refugees (BAMF)*. Wydanie 2. rozszerzone. VPN. https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/deradikalisierung-standardhandreichung-2020.pdf?__blob=publicationFile&v=4

Webber, D., Chernikova, M., Molinaro, E. i Kruglanski, A. W. (2020) Psychological approaches to terrorist rehabilitation: Direct and indirect mechanisms of deradicalization. W S. J. Hansen i S. Lid (Eds.) *Routledge Handbook of Deradicalisation and Disengagement*. Routledge. Nowy Jork.

Williams, R. J. (2016). *Metody przeciwdziałania radykalizacji i sposoby postępowania z przestępcami skazanymi za terroryzm i brutalny ekstremizm przebywającymi w więzieniach lub będących pod nadzorem kuratora*. Dokument roboczy RAN P&P dla praktyków (wydanie 2). Unijna sieć upowszechniania wiedzy o radykalizacji postaw. https://ec.europa.eu/home-affairs/document/download/41571a60-4f08-43a0-baf0-1e4c52521e5c_en

O autorach

Dr Susanna Z. Papp jest psycholożką, wykładowczynią i instruktorką. Ma tytuł doktora psychologii i od 2013 roku uczestniczy w pracach grupy roboczej RAN ds. resocjalizacji.

Robert Örell to niezależny ekspert, były dyrektor organizacji Exit Sweden i dyrektor programu Exit USA, posiadający ponad dwadzieścia lat doświadczenia w działaniach na rzecz demobilizacji, resocjalizacji i reintegracji. Od 2012 roku jest współprzewodniczącym grupy roboczej RAN ds. resocjalizacji.

Katharina Meredith jest doktorantką na Georgia State University, zajmującą się problemem wychodzenia z brutalnych środowisk ekstremistycznych. Obecnie bada zagadnienia związane z zapobieganiem ekstremizmowi, interwencjami wyjścia i oceną. Jest dyrektorką wykonawczą organizacji Stronger After.

Katerina Papatheodorou jest doktorantką na wydziale psychologii Georgia State University i członkinią grupy badawczej Violent Extremism Research Group (VERG) kierowanej przez dr. Johna Horgana. Jej badania skupiają się na psychologii terroryzmu i ekstremizmu.

Shahrbanou Tadjbakhsh jest badaczką i wykładowczynią akademicką we francuskim Instytucie Studiów Politycznych (Sciences Po) w Paryżu, zajmującą się zrozumieniem procesów radykalizacji postaw i reagowaniem na nie. Pracowała jako konsultantka ONZ ds. zwalczania terroryzmu oraz zapobiegania i przeciwdziałania brutalnemu ekstremizmowi, wnosząc swój wkład w opracowanie podręcznika OBWE dla Azji Środkowej *A Whole-of-Society Approach to Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism*.

Helena Brecht jest studentką studiów magisterskich na kierunku bezpieczeństwo międzynarodowe w Paris School of International Affairs, Sciences Po. Współpracowała z Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) i Organizacją Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD).

WIĘCEJ INFORMACJI NA TEMAT UE

Internet

Informacje na temat Unii Europejskiej w językach urzędowych UE można znaleźć na stronie internetowej: https://european-union.europa.eu/index_pl

Publikacje UE

Publikacje UE można pobrać lub zamówić bezpłatnie bądź odpłatnie na stronie: <https://op.europa.eu/pl/web/general-publications/publications>. Wiele bezpłatnych publikacji można otrzymać po skontaktowaniu się z Europe Direct lub lokalnym centrum informacyjnym (patrz https://european-union.europa.eu/contact-eu_pl).

Przepisy UE i dokumenty

Wszystkie akty prawne UE od 1952 roku we wszystkich językach urzędowych można znaleźć w serwisie EUR-Lex: <http://eur-lex.europa.eu>

Otwarte dane z UE

Na stronie Europejskiego Portalu Danych (<https://data.europa.eu/pl>) można znaleźć bazy danych z UE. Można je pobrać i korzystać z nich bezpłatnie, zarówno w celach komercyjnych, jak i niekomercyjnych.

Radicalisation Awareness Network

Publications Office
of the European Union